

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра психодіагностики та клінічної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ НАРЦИСИЗМУ ОСОБИСТОСТІ
ЗРІЛОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота

Студентки 2 року ОР Магістр
(спеціальність 053 «Психологія»,
освітня програма «Психологія»,
заочна форма навчання)
Кудріної Аліни Володимирівни

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, доцент
Кравчук Світлана Леонтіївна

Роботу рекомендовано до захисту на ЕК №__

Протокол №__ від_____ року

Завідувачка кафедри психодіагностики та клінічної психології

_____ **Людмила КРУПЕЛЬНИЦЬКА**

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НАРЦИСИЗМУ ОСОБИСТОСТІ	7
1.1. Аналіз наукових підходів до визначення поняття нарцисизму в психології.....	7
1.2. Специфіка формування нарцисизму особистості.....	17
1.3. Зв'язок нарцисизму з індивідуально-психологічними характеристиками.....	25
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРОЦЕДУРА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	34
2.1. Методи емпіричного дослідження.....	34
2.2. Характеристика вибірки респондентів.....	42
2.3. Етапи емпіричного дослідження.....	45
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	50
3.1. Загальний огляд результатів дослідження.....	50
3.2. Статеві відмінності в прояві нарцисизму особистості зрілого віку.....	64
3.3. Зв'язок нарцисизму з міжособовою залежністю.....	73
3.4. Зв'язок нарцисизму з психологічним благополуччям.....	76
3.5. Психологічні чинники нарцисизму особистості зрілого віку.....	80
Висновки до розділу 3.....	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження нарцисизму особистості зрілого віку обумовлена зростаючою значущістю цього явища у сучасному суспільстві. В умовах соціальних і культурних змін, особливо під впливом соціальних мереж і цифрових технологій, прояви нарцисизму все частіше проявляються у поведінці людей, що має вплив на їхнє психологічне благополуччя та міжособистісні взаємодії.

Проблема нарцисизму викликає науковий і практичний інтерес, оскільки вона стосується питань самосприйняття, саморегуляції та взаємодії з оточуючими, що є ключовими аспектами психологічного здоров'я. Попри наявні дослідження цього феномену, особливості нарцисизму у зрілому віці залишаються недостатньо вивченими, що створює необхідність глибшого аналізу чинників, які впливають на формування та прояви цієї риси.

Отже, дослідження психологічних чинників нарцисизму у зрілому віці є актуальним не тільки з теоретичної точки зору, але й для практичної психології, оскільки результати можуть сприяти розробці ефективних підходів до роботи з людьми, у яких виражені нарцисичні риси, що впливають на їхнє психологічне благополуччя і соціальне життя.

Проблема нарцисизму у зрілому віці розглядалася низкою українських і зарубіжних дослідників. Серед українських вчених, які досліджували цю тематику, варто згадати Я. Молочко (2021), яка аналізувала нарцисизм як багатовимірне явище, Г. Чуйко та Я. Чаплак (2021), які розглядали нарцисизм через призму його позитивних і негативних аспектів у міжособистісних взаємодіях, а також О. Саннікову (2021), яка вивчала індивідуальні відмінності прояву неклінічного нарцисизму. О. Квітко (2021) зосереджувалася на впливі нарцисичних рис на міжособистісні стосунки, наголошуючи на їхньому деструктивному впливі.

Серед зарубіжних дослідників, які досліджували нарцисизм, варто зазначити роботи G. Akpınar та E. Karakoç (2022), які аналізували роль соціальних медіа у підтримці нарцисичних рис. Також важливими є

дослідження А. Schmidt (2019), який зосередився на зв'язку нарцисизму з психічним здоров'ям, та Е. Nook і співавторів (2022), які розглядали когнітивні викривлення як чинники підтримки нарцисичної поведінки. V. Harjunen та його колеги (2023) вивчали емоційні реакції на соціальні загрози в осіб з нарцисичними рисами.

Попри значний внесок цих дослідників, проблема прояву нарцисизму у зрілому віці, його взаємозв'язок із психологічним благополуччям і особливостями міжособистісної взаємодії залишаються недостатньо вивченими.

Мета дослідження: визначити та проаналізувати психологічні чинники нарцисизму особистості зрілого віку.

Відповідно меті було сформульовано **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз поняття «нарцисизму».
2. Встановити рівень вираженості нарцисизму та його психологічних складових у особистості зрілого віку.
3. Визначити статеві відмінності у прояві нарцисизму особистості зрілого віку.
4. Виявити зв'язки між нарцисизмом та міжособовою залежністю та психологічним благополуччям.
5. Виявити психологічні чинники нарцисизму особистості зрілого віку.

Об'єктом дослідження є нарцисизм особистості.

Предметом дослідження є психологічні чинники нарцисизму особистості зрілого віку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів наукового дослідження:

- 1) *теоретичні:* аналіз, синтез й узагальнення сучасних знань з проблематики дослідження;
- 2) *емпіричні:* психодіагностичні методики, зокрема, SD3 методика «Темна тріада» адаптація А. Гордієнко; NPI-16 методика «Опитувальника

особистісного нарцисизму» адаптація Н. Пялат, О. Сенік, І. Кривенко; SPW методика «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф» адаптація С. Карсканової; методика «Діагностика міжособової залежності» авторство О. Кочарян, Є. Фролова, І. Бару; PHQ-9 методика «Анкета здоров'я пацієнта» адаптація від УІКПТ (український інститут КПТ); TPI-UKR методика «Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості» адаптація М. Кліманської та І. Галецької; ITQ методика «Міжнародний опитувальник травми» автор та адаптація OxCADAT (The Oxford Centre for Anxiety Disorders and Trauma).

- 3) методи математичної статистики: описові статистики, частотний аналіз, кореляційний аналіз за коефіцієнтом Ч. Спірмена, виявлення статистично значущих відмінностей за U-критерієм Манна-Уїтні та регресійний аналіз за коефіцієнтом регресії.

Дослідницька вибірка. У дослідженні взяли участь 70 респондентів, серед яких 35 жінок та 35 чоловіків віком від 45 до 55 років. Опитування проводилося у форматі онлайн із використанням Google-Form.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *уточнено:*
 - 1) значущий позитивний зв'язок між нарцисизмом та міжособовою залежністю у зрілому віці, що дозволяє уточнити роль співзалежних відносин у підтриманні нарцисичних тенденцій;
 - 2) психологічні чинники нарцисизму, зокрема рівень функціональних порушень (ПТСР та самоорганізація), міру співзалежності та психологічне благополуччя.
- *набули подальшого розвитку положення про:*
 - 1) адаптивний характер нарцисизму, що сприяє особистісному зростанню, автономії та позитивним соціальним взаєминам;
 - 2) статеві відмінності у проявах нарцисизму, де чоловіки мають вищий рівень цього компонента темної тріади.

Практичне значення роботи полягає у тому, що одержані результати та висновки можуть бути використані психологами та психотерапевтами для розробки індивідуальних програм психокорекції, спрямованих на роботу з нарцисичними клієнтами, особливо у сфері міжособистісної взаємодії. Отримані результати також можуть бути корисними при розробці тренінгів з покращення психологічного благополуччя та ефективної самоорганізації.

Достовірність і обґрунтованість наукових результатів забезпечено використанням репрезентативної вибірки досліджуваних осіб зрілого віку та валідного емпіричного інструментарію, застосуванням апробованих методів математико-статистичного аналізу, що відповідають сучасним науковим стандартам, а також поєднанням теоретичного аналізу із проведенням емпіричного дослідження, що забезпечує комплексність отриманих результатів.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 84 найменування, з них – 61 іноземною мовою. Дослідження містить 29 таблиці і 7 рисунків. Основний зміст викладено на 85 сторінках комп'ютерного набору. Повний обсяг роботи становить 96 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НАРЦИСИЗМУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Аналіз наукових підходів до визначення поняття нарцисизму в психології

Нарцисизм – це психологічна риса, яка характеризується надмірним захопленням собою, прагненням до постійного визнання та уваги з боку оточуючих, а також недостатньою здатністю до емпатії. Визначення цього терміна має глибоке коріння в психологічній літературі, де він розглядається як багатовимірне явище, що включає як здорові, так і патологічні форми самосприйняття та поведінки (Молочко, 2021).

Згідно з Я. Молочко (2021), нарцисизм у сучасній психології охоплює широкий спектр проявів від нормальних і здорових форм, які сприяють розвитку адекватної самооцінки, до патологічних, що характеризуються емоційною нестабільністю та глибокою вразливістю. Автор підкреслює, що історичний розвиток цього поняття показав його важливість не тільки як клінічного розладу, але і як соціально прийнятної форми самозахоплення, яка може мати як позитивні, так і негативні наслідки для особистості (Молочко, 2021).

Сучасні дослідники нарцисизму, серед яких Х. Когут, К.К. Родевальд, Р. Морф, Ф.В. Денеке та інші, розглядають нарцисизм виключно як мотиваційний конструкт, у якому «Я» знаходить власну унікальність. На думку вчених, нарцисизм є результатом взаємодії внутрішніх когнітивно-афективних процесів і зовнішніх інтерперсональних саморегулюючих стратегій. Одним із важливих індикаторів порушень у сфері нарцисичної саморегуляції є зміни у самоповазі.

Г. Чуйко та Я. Чаплак (2021) вказують на те, що нарцисизм часто є складною особистісною рисою, яка вимагає врахування як позитивних, так і

негативних аспектів. У своїй роботі вони підкреслюють, що нарцисизм не завжди слід розглядати винятково негативно, оскільки в певних соціальних контекстах він може бути корисним, наприклад, у досягненні високих результатів у кар'єрі або лідерстві. Однак, надмірна концентрація на власних досягненнях та відсутність емоційної близькості може призводити до серйозних порушень у міжособистісних стосунках (Чуйко & Чаплак, 2021).

К. Фоменко (2014) пропонує розмежовувати здоровий та патологічний нарцисизм. Здоровий нарцисизм, на думку автора, сприяє формуванню позитивного самоприйняття та здатності до самоствердження. Він допомагає людині захищати свої інтереси та зберігати адекватний рівень самооцінки. Патологічний нарцисизм, навпаки, пов'язаний із надмірною залежністю від зовнішнього схвалення та визнання, що може призводити до емоційних порушень і соціальної ізоляції (Фоменко, 2014).

У дослідженні О. Саннікової (2021) розглядається прояв неклінічного нарцисизму, де особливу увагу приділено індивідуальним відмінностям у поведінці нарцисичних особистостей. Авторка вказує на те, що неклінічний нарцисизм може проявлятися через прагнення до самоствердження та соціальної визнаності, але в той самий час він може спричиняти проблеми у стосунках через недостатню емпатію та схильність до маніпуляцій іншими (Саннікова, 2021).

О. Квітко (2021) вивчають вплив нарцисизму на міжособистісні стосунки та підкреслюють, що нарцисичні риси часто стають причиною конфліктів та відчуження. Недостатність емпатії, схильність до домінування та маніпуляцій у стосунках створюють емоційну дистанцію між нарцисичними особистостями та їхніми партнерами або друзями, що негативно позначається на довгострокових взаєминах (Квітко, 2021).

Вітчизняними і зарубіжними дослідниками нарцисизм описується через концепцію темної тріади нарцисичних станів. Основна увага вчених зосереджена на змінності таких особистісних характеристик, як самооставлення, самооцінка та самоповага. Ці характеристики можуть

зазнавати істотних коливань залежно від якості соціальних взаємодій, особливо коли стосунки не відповідають очікуванням, а також від того, наскільки успішно людина реалізує свої життєві цілі та прагнення.

Серед ключових ознак дисбалансу нарцисичної саморегуляції виділяють значні зміни у самоповазі та глибоке відчуття сорому, яке може виникати у відповідь на невідповідність реальних досягнень очікуванням.

Порушення нарцисичної саморегуляції проявляється як у внутрішніх особистісних трансформаціях, так і у зовнішніх соціальних відносинах. Зміни в міжособистісній динаміці та структурі соціальних зв'язків є індикатором цього дисбалансу.

Психоаналітичний підхід до вивчення нарцисизму бере свій початок із робіт З. Фрейда, який у 1914 році вперше запропонував концепцію нарцисизму, розділивши його на первинний та вторинний. З. Фрейд розглядав первинний нарцисизм як природну стадію раннього розвитку, коли немовля спрямовує всю свою енергію на себе, вважаючи себе центром світу. Вторинний нарцисизм виникає на пізніших етапах, коли індивід, стикаючись із зовнішніми фрустраціями або травмами, повертається до самозакоханості як захисного механізму (Crisp & Gabbard, 2020).

Сучасні дослідники, зокрема Н. Crisp та G. Gabbard (2020), підтримують підхід Фрейда, акцентуючи увагу на тому, як нарцисичні механізми захисту можуть бути використані для підтримки позитивного образу себе, що є особливо важливим у випадку пацієнтів із нарцисичним розладом особистості. Згідно з їхніми дослідженнями, вторинний нарцисизм є механізмом, який допомагає індивіду справлятися з емоційною вразливістю через використання грандіозності та ідеалізації власного «Я» (Crisp & Gabbard, 2020).

D. Diamond та R. Hersh (2020) розглядають трансференс-фокусовану терапію як ефективний метод для роботи з пацієнтами із нарцисичним розладом особистості. Цей підхід, заснований на об'єктних відносинах, намагається інтегрувати різні аспекти особистості пацієнта, що були розділені як частина захисних механізмів нарцисизму. Трансференс-фокусована терапія

дозволяє зрозуміти і впоратися з захисною поведінкою, яка виникає як відповідь на травматичний досвід або фрустрацію (Diamond & Hersh, 2020).

Важливу роль у психоаналітичному підході відіграє також розуміння контингентної самооцінки, що підтверджується дослідженнями W. Hart та ін. (2020). Їхнє дослідження підтримує психодинамічну теорію «маски», згідно з якою нарцисичні особи використовують грандіозне самопредставлення для приховування глибоких почуттів невпевненості та вразливості. Це дозволяє їм уникати емоційного болю та підтримувати позитивне сприйняття себе, незважаючи на труднощі у міжособистісних взаємодіях (Hart et al., 2020).

Сучасні теорії також роблять спроби об'єднати психодинамічний підхід з новими моделями, такими як альтернативна модель DSM-5 для розладів особистості. F. Schalkwijk та ін. (2021) підкреслюють, що психодинамічні теорії нарцисизму можуть бути інтегровані в сучасні моделі діагностики та терапії, що підкреслює значення як первинного, так і вторинного нарцисизму в клінічній практиці (Schalkwijk et al., 2021).

P. Раскін, створюючи Narcissistic Personality Inventory (NPI), розглядав нарцисизм у широкому спектрі від норми до патології. Зокрема, він описав нарцисизм як важливий досвід самопізнання та формування адекватної самооцінності, що в нормі сприяє особистісному розвитку, але у крайніх проявах може перетворитися на серйозну особистісну дисфункцію.

I. Weinberg та E. Ronningstam (2020) описують основні рекомендації щодо роботи з пацієнтами з нарцисичним розладом особистості, наголошуючи на необхідності уникати прямих конфронтацій із їхньою грандіозністю та використовувати емпатію для розуміння глибинних страхів і вразливостей пацієнта. Це дозволяє створити терапевтичний альянс, що базується на довірі та розумінні, що є важливим аспектом для успішного лікування (Weinberg & Ronningstam, 2020).

M. Busmann та інші (2021) вказують, що вразливий нарцисизм може навіть бути позитивним фактором для терапевтичного альянсу, особливо при лікуванні пацієнтів із прикордонним розладом особистості. Пацієнти з

вразливими рисами нарцисизму більш схильні до саморефлексії та готові до змін, що покращує їхню взаємодію з терапевтом і підвищує ефективність лікування (Busmann et al., 2021).

Фрейдова теорія заклала основу для подальших досліджень нарцисизму в психоаналітичній думці. О. Кернберг значно розширив цю концепцію, інтегруючи її з теорією об'єктних відносин. Він зосередився на тому, як невдалі стосунки на ранніх етапах розвитку можуть призвести до патологічного нарцисизму, що виявляється через нездатність до зрілих міжособистісних взаємодій та домінуванням агресивних імпульсів (Schmidt, 2019). О. Кернберг підкреслював роль «Я-концепції» як центрального аспекту психічного здоров'я, вказуючи на те, що порушення цієї структури може призвести до виникнення нарцисичних розладів.

К. Хорні, одна з видатних психоаналітиків, яка кинула виклик деяким фрейдистським ідеям, розглянула нарцисизм через призму соціальних та культурних впливів. Вона вважала, що розвиток нарцисизму обумовлений соціальними факторами, включаючи надмірну увагу або жорстокі вимоги суспільства до досягнень та зовнішнього визнання. На її думку, нарцисизм є реакцією на глибокі внутрішні почуття неповноцінності, що можуть бути підкріплені соціальними очікуваннями (Bizzi, 2022).

Психоаналітичний підхід до нарцисизму базується на фундаментальних ідеях Фрейда про розвиток самості, які згодом були розвинені й доповнені іншими теоретиками, такими як О. Кернберг і К. Хорні, що запропонували свої бачення механізмів виникнення та підтримання нарцисизму у зрілому віці. Це дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між нарцисизмом та психічним здоров'ям, а також розвивати більш ефективні методи терапії цього розладу.

Когнітивно-поведінковий підхід до вивчення нарцисизму розглядає нарцисичні риси як результат дезадаптивних когнітивних переконань та викривлень, що впливають на поведінку індивіда. Одним з ключових аспектів цього підходу є те, що нарцисизм пояснюється як спроба впоратися з низькою саморегуляцією через підвищені вимоги до себе та навколишніх. Дослідження

показують, що такі когнітивні перекручення можуть призводити до надмірно завищених очікувань і неадекватних реакцій на загрози самооцінки, що в свою чергу створює хронічне напруження у стосунках і житті в цілому (Nook et al., 2022).

Цей підхід також розглядає когнітивні викривлення, такі як занижене сприйняття критики, перебільшення своїх можливостей і відмова визнавати помилки, як основні чинники, що підтримують нарцисичні риси. Дослідження демонструють, що нарцисисти можуть мати підвищену емоційну реакцію на негативні соціальні оцінки, хоча зовнішньо вони можуть не визнавати цього. Фізіологічні зміни, такі як підвищена м'язова активність обличчя, свідчать про глибокі негативні емоційні стани, що ховаються за нарцисичними захисними механізмами (Harjunen et al., 2023).

Додатково, когнітивно-поведінковий підхід спрямований на виявлення і корекцію цих викривлень за допомогою таких методів, як когнітивна реструктуризація. Пацієнти з нарцисизмом вчать розпізнавати дезадаптивні реакції на зовнішні фактори та замінювати їх на більш адаптивні форми поведінки. Ця терапія виявила свою ефективність у пацієнтів із нарцисичними розладами, особливо коли їхня поведінка загрожує їхньому соціальному та професійному життю (Müller et al., 2022). Когнітивно-поведінковий підхід до нарцисизму підкреслює важливість ідентифікації когнітивних викривлень і надання навичок для подолання їх впливу на самооцінку та поведінку, що сприяє стабілізації емоційного стану і покращенню взаємодії з іншими.

Соціально-когнітивний підхід до нарцисизму розглядає розвиток цієї риси як результат взаємодії між соціальними факторами та когнітивними процесами. Однією з ключових концепцій цього підходу є те, що нарцисизм виникає в процесі соціальної саморегуляції, коли індивіди прагнуть контролювати свій імідж у суспільстві через самопрезентацію. Дослідження показують, що люди з високим рівнем нарцисизму активно використовують соціальні медіа для підвищення власної видимості та визнання, що є проявом механізмів самопрезентації. Наприклад, дослідження на студентській вибірці

виявило, що нарцисизм є одним з основних мотиваторів у використанні соціальних медіа для самореклами, де нарцисичні особи прагнуть привернути увагу до власної персони та отримати позитивні оцінки від оточуючих (Akpinar & Karakoç, 2022).

Ключову роль у розвитку нарцисизму відіграють процеси саморегуляції, зокрема здатність керувати власною поведінкою в соціальному контексті та контролювати самопочуття у відповідь на соціальні стимули. Соціальні когнітивні моделі, такі як теорія соціального навчання А. Бандури, підкреслюють важливість соціального середовища в розвитку цих навичок. Наприклад, дослідження показують, що саморегуляція та соціальна підтримка мають великий вплив на поведінку людей, схильних до нарцисизму. Ці люди можуть використовувати свої соціальні навички для підтримки власної високої самооцінки та уникнення негативних емоцій, особливо у випадках соціальних загроз (de la Fuente et al., 2022).

Сучасні дослідники нарцисизму досліджуючи еволюцію концепцій нарцисизму, наголошують на тому, що його вікові трансформації сприяють усвідомленню власної цінності. Це усвідомлення, що формується через процеси самопізнання, стимулює більш гармонійні стосунки із соціальним середовищем і допомагає розвивати адекватну самооцінку.

Соціально-когнітивний підхід також пояснює, як нарцисичні особи використовують когнітивні викривлення для маніпуляції оточуючими. Наприклад, дослідження Eddy (2021) демонструє, що нарцисичні особи часто застосовують стратегії, що служать їхнім власним інтересам, використовуючи когнітивні викривлення для підвищення власної значущості в очах інших. Такі стратегії включають перебільшення власних досягнень, маніпулювання соціальними ситуаціями для збереження влади та статусу, а також знецінення тих, хто становить потенційну загрозу їхньому авторитету. Ці маніпулятивні механізми ґрунтуються на перекрученому сприйнятті соціальної взаємодії, що дозволяє нарцисичним особам формувати уявлення про себе як про більш компетентних та соціально обдарованих, ніж вони є насправді (Eddy, 2021).

Подібно, Liu та інші (2021) підкреслюють, що нарцисичні особи здатні як позитивно, так і негативно впливати на соціальні взаємодії, використовуючи когнітивні ресурси для маніпуляції оточуючими. Автори наголошують на тому, що лідери з високим рівнем нарцисизму можуть одночасно демонструвати харизму та впливовість, проте також схильні до маніпуляцій, що мають на меті зміцнення власного статусу, навіть за рахунок благополуччя підлеглих. Їхня здатність до маніпуляції базується на використанні соціально-когнітивних викривлень, що допомагають їм підтримувати ілюзію власної переваги (Liu et al., 2021).

М. Клименко у дисертації «Нарцисична саморегуляція як чинник особистісного самоздійснення» 2021 року висвітлює інтегровану модель нарцисизму, яка охоплює кілька складових: нарцисичні риси, поведінкові стратегії та саморегуляцію через призму диференціальної психометрії.

W. K. Campbell, J. D. Foster (2007) визначають нарцисизм як динамічний, соціально визначений конструкт та стратегія саморегулювання, скерована на підтримання та посилення позитивного самоствавлення.

Mota та інші (2019) провели детальне дослідження щодо того, як нарцисичні особи сприймають свої соціально-емоційні здібності порівняно з реальними показниками таких здібностей. Дослідження показало, що нарцисичні індивіди, зокрема ті, хто має високий рівень грандіозного нарцисизму, значно перебільшують свої соціальні навички та здатність до емпатії. Вони схильні вважати себе більш обдарованими у соціальних взаємодіях, однак результати тестування їхніх фактичних соціально-когнітивних здібностей вказують на низький рівень реальної емпатії та обмеженість у сприйнятті емоційних станів інших людей (Mota et al., 2019). Це свідчить про розрив між самооцінкою нарцисичних осіб та їх реальними можливостями, що також можна розглядати як частину захисного механізму, який допомагає підтримувати позитивне уявлення про себе.

Дослідження Zhao, Zhou та Liu (2023) доповнює цей аналіз, зосереджуючись на впливі нарцисизму на творчість у робочому середовищі. З

точки зору соціально-когнітивного підходу, автори виявили, що нарцисичні працівники часто використовують своє сприйняття власної соціальної компетентності як механізм для впливу на інших та створення ситуацій, де їхні ідеї та пропозиції виглядають більш привабливо та творчо. Водночас ці працівники схильні до когнітивних викривлень, що дозволяють їм уникати критики та бачити свої дії виключно у позитивному світлі, що створює парадоксальний ефект, де їхня поведінка може бути одночасно і конструктивною, і деструктивною (Zhao et al., 2023). Це також підтверджують дослідження, які вказують на те, що нарцисисти можуть не визнавати свої обмеження в соціальній когніції, особливо в аспектах емоційної емпатії, але водночас активно використовують свої соціальні навички для досягнення власних цілей (Eddy, 2021). Соціально-когнітивний підхід пропонує багатовимірне розуміння нарцисизму, де на розвиток цієї риси впливають як внутрішні когнітивні механізми, так і зовнішні соціальні умови. Це підкреслює важливість соціального контексту у формуванні та підтримці нарцисизму через процеси саморегуляції та самопрезентації.

Особистісно-орієнтовані підходи до вивчення нарцисизму ґрунтуються на аналізі рис особистості, зокрема за допомогою моделі «Великої п'ятірки» (Big Five), яка включає такі риси, як екстраверсія, приємність, сумлінність, емоційна стабільність і відкритість до досвіду. Дослідження показують, що нарцисизм, особливо в його грандіозній формі, сильно корелює з високими рівнями екстраверсії та емоційної стабільності, але також асоціюється з низькою приємністю. У той час як грандіозний нарцисизм часто пов'язаний з високим рівнем екстраверсії та емоційною стабільністю, вразливий нарцисизм має інші кореляції, зокрема з підвищеним рівнем нейротизму і зниженим рівнем екстраверсії та емоційної стабільності. Це підтверджують дослідження, які вказують на різні способи, у яких ці два типи нарцисизму впливають на самооцінку та міжособистісну взаємодію (Zajenkowski & Fronczyk, 2020).

Екстраверсія, одна з ключових рис моделі «Великої п'ятірки», відіграє важливу роль у поведінці нарцисичних осіб. Вона підсилює їхню схильність

до соціальної активності та домінування у міжособистісних відносинах, особливо у ситуаціях, де вони можуть демонструвати свої досягнення та залучати увагу інших. Однак, дослідження також показують, що нарцисичні особистості можуть сприймати власні риси екстраверсії та емоційної стабільності через викривлену призму, завищуючи ці показники під час самозвітування. Це свідчить про те, що нарцисисти мають тенденцію до ідеалізації власних особистісних якостей, що може сприяти конфліктам у міжособистісних стосунках (Van Puyenbroeck et al., 2020).

Крім того, дослідження взаємозв'язку нарцисизму з іншими рисами моделі «Великої п'ятірки» свідчать про те, що емоційна стабільність також є важливим фактором, особливо у контексті стресостійкості та здатності до регуляції емоцій. Нарцисичні індивіди з високим рівнем емоційної стабільності можуть проявляти більшу здатність до контролю над негативними емоціями, що дозволяє їм ефективніше справлятися зі стресовими ситуаціями. Водночас низька приємність, характерна для нарцисичних осіб, може сприяти їхньому егоцентризму та схильності до маніпуляції іншими людьми у прагненні досягти своїх цілей (Barańczuk, 2019). Особистісно-орієнтовані підходи дозволяють краще зрозуміти, як нарцисизм взаємодіє з основними рисами особистості, такими як екстраверсія, емоційна стабільність та приємність, що сприяє формуванню певних поведінкових патернів та стосунків у соціальних ситуаціях.

Також, дослідження свідчать, що з віком рівень нарцисизму демонструє тенденцію до зниження, що проявляється у зростанні емпатії, великодушності та здатності до гармонійніших соціальних взаємодій. Іншими словами, зрілість сприяє розвитку більш альтруїстичного і позитивного ставлення до оточуючих.

Таким чином, нарцисизм є складним і багатовимірним феноменом, який досліджується через різні наукові підходи – психоаналітичний, когнітивно-поведінковий, соціально-когнітивний та особистісно-орієнтований. Кожен з

цих підходів надає унікальне розуміння природи нарцисизму, його проявів та впливу на соціальні стосунки.

Нарцисизм – динамічний, соціально визначений конструкт та стратегія саморегулювання, скерована на підтримання та посилення позитивного самоствалення.

Від здорових форм самосприйняття до патологічних розладів, нарцисизм впливає на самооцінку, емоційну стабільність та міжособистісні взаємодії. Розуміння цих аспектів є критично важливим для розвитку ефективних терапевтичних методів і покращення якості життя людей з нарцисичними рисами.

1.2. Специфіка формування нарцисизму особистості

Ранні дитячі взаємодії та сімейна динаміка відіграють ключову роль у формуванні нарцисизму. Зокрема, відносини між батьками та дітьми мають значний вплив на розвиток нарцисичних рис у особистості. Як зазначає К. Калугіна (2021), процес формування нарцисизму починається ще в підлітковому віці, коли самосвідомість лише розвивається і є вразливою до зовнішніх впливів. Надмірна похвала та увага з боку батьків без критики та встановлення чітких меж може сприяти розвитку нарцисичних новоутворень у характері підлітка, що надалі проявляється в дорослому віці (Калугіна, 2021).

Дослідження А. Берексазі (2020) також демонструють, що емоційна відчуженість і відсутність підтримки у дитячі роки можуть сприяти розвитку вразливого нарцисизму, де особа стає залежною від зовнішнього схвалення, але водночас відчуває хронічну невпевненість у собі (Берексазі, 2020). Це підтверджує і Л. Джаббарова, О. Шукалова та А. Даніліч-Скакун (2021), які відзначають, що формування нарцисичних рис пов'язане з досвідом ранньої емоційної травми та незадоволених емоційних потреб (Джаббарова, Шукалова & Даніліч-Скакун, 2021).

Взаємодія в сім'ї, зокрема стосунки між батьками та дітьми, може закладати основу для розвитку не лише нарцисизму, а й коморбідних

психічних станів, таких як депресія. Г. Католик, З. Живко та Г. Одинцова (2023) вказують на зв'язок між нарцисизмом і депресивністю, особливо в умовах підвищеного стресу, таких як війна. Ці фактори можуть посилюватися вразливими аспектами нарцисичної особистості, що формуються під впливом дитячих переживань (Католик, Живко & Одинцова, 2023).

У сучасному світі соціальні мережі стали новим фактором, що підсилює розвиток нарцисизму. К. Справцева (2023) зазначає, що соціальні медіа відіграють значну роль у формуванні нарцисичних рис через постійну самопрезентацію та зовнішню валідацію (Справцева, 2023). Дослідження показують, що батьківська поведінка, як надмірна похвала та увага, так і емоційна відчуженість або занедбання, можуть сприяти формуванню як грандіозного, так і вразливого нарцисизму у зрілому віці. Підвищена батьківська увага та відсутність відповідних меж у вихованні часто веде до розвитку грандіозного нарцисизму, коли дитина привчається до постійного визнання та схильна до підвищених очікувань щодо власних досягнень (Nguyen & Shaw, 2020). Водночас, надмірний контроль або жорстокі методи виховання можуть сприяти розвитку вразливого нарцисизму, який характеризується низькою самооцінкою та постійним відчуттям неповноцінності (Hanzec-Marković et al., 2019).

Особливе значення має також досвід ранніх травм, включаючи емоційне або фізичне насильство, що може суттєво впливати на розвиток нарцисичних рис. Дослідження вказують на те, що особи, які пережили ранні травми, часто схильні до розвитку перфекціонізму та вразливих нарцисичних тенденцій як захисного механізму, спрямованого на подолання почуття незахищеності (Kermanian et al., 2021).

Вплив батьківської моделі поведінки також може передаватися з покоління в покоління. Зокрема, дослідження показують, що діти нарцисичних батьків часто схильні наслідувати їхню поведінку, що проявляється в дитячому віці як механізм імітації або соціального зараження. Згодом ці діти можуть розвинути власні нарцисичні риси у відповідь на модель

поведінки батьків (Jabeen et al., 2021). Таким чином, ранні дитячі взаємодії та особливості виховання мають значний вплив на формування нарцисизму, і їхній вплив може бути як прямим, так і непрямим через механізми соціального навчання та наслідування.

Соціальні та культурні фактори відіграють суттєву роль у формуванні нарцисизму, особливо в сучасному світі, де суспільні стандарти успіху ідеалізують індивідуальні досягнення, матеріальний добробут і суспільне визнання. Суспільні норми, які зосереджують увагу на досягненні зовнішніх цілей, таких як кар'єра, статус, зовнішній вигляд та успіх у соціальних мережах, сприяють поширенню нарцисизму як особистісної риси. Дослідження демонструють, що культура нарцисизму відбивається не тільки на індивідуальному рівні, але й проникає в політичну, економічну і соціальну сфери, впливаючи на поведінку та взаємодію людей у суспільстві. Зокрема, культура нарцисизму стає домінантною в багатьох аспектах сучасного суспільства, підкреслюючи індивідуалізм, гедонізм та егоцентризм (Fegan & Bland, 2021).

Соціальні медіа є одним із найважливіших культурних чинників, які сприяють розвитку нарцисизму. Платформи на кшталт Facebook та Instagram створюють сприятливе середовище для самопрезентації, що дозволяє людям з нарцисичними рисами задовольняти свою потребу у визнанні та захопленні. Дослідження вказують на те, що надмірне використання соціальних медіа, особливо з метою отримання схвалення через лайки та коментарі, сприяє розвитку вразливого нарцисизму, який характеризується почуттям неповноцінності та підвищеною чутливістю до критики (Fegan & Bland, 2021).

Крім того, суспільні норми успіху та індивідуальних досягнень у сучасній культурі посилюють тенденцію до розвитку нарцисизму. Сучасна культура, зокрема західні суспільства, спрямовує індивідів на досягнення максимального особистого успіху, що часто асоціюється з матеріальним добробутом і соціальним статусом. Це створює постійний тиск на індивідів, змушуючи їх зосереджуватися на досягненнях, що посилює схильність до

нарцисизму. Така нарцисична культура породжує індивідуалістичне світосприйняття, яке підриває традиційні колективістські цінності, спрямовані на співпрацю та взаємопідтримку (Vurdelja, 2021).

Нарцисизм у зрілому віці може змінюватися під впливом життєвого досвіду та процесів зрілості, зокрема, в контексті того, як відбувається трансформація нарцисичних рис від юнацького періоду до середнього віку. Дослідження E. Wetzel, E. Grijalva, R. Robins і B. Roberts вказує на те, що зміни нарцисизму в молодому та середньому віці є частковою відображенням соціальних вимог і адаптації особистості. Автори підкреслюють, що з роками зростає здатність людини до реалістичної самооцінки, а також відбувається зниження рівня грандіозного нарцисизму, що пов'язано зі зростанням відповідальності та підвищенням ролі життєвих обов'язків (Wetzel et al., 2020).

W. Chopik та K. Grimm доповнюють цю картину, зазначаючи, що нарцисичні риси зазнають помітних змін протягом життєвого циклу, особливо з підліткового віку до зрілого. Їхнє дослідження свідчить, що зростання віку пов'язане зі зниженням рис, таких як ексгібіціонізм і егоцентризм, що є характерними для юності, проте більш глибокі риси, як-от потреба в адорації, можуть зберігатися навіть у старшому віці. Це свідчить про складну природу змін нарцисизму, яка може бути залежною як від індивідуального досвіду, так і від суспільних умов (Chopik & Grimm, 2019).

M. Leckelt та інші вказують, що економічні умови, зокрема періоди економічних рецесій, можуть впливати на рівень нарцисизму в зрілому віці. Вони виявили, що чоловіки, які вступали у доросле життя під час економічних криз, виявляли менший рівень нарцисизму в середньому віці. Це пояснюється тим, що в умовах нестабільності зменшуються можливості для демонстрації та реалізації грандіозних амбіцій, що формує більш скромне ставлення до себе та реалістичніші погляди на власні можливості (Leckelt et al., 2016; Bianchi, 2014).

Інше дослідження J. Jung, K. Rentzsch та M. Schröder–Abé показує, що в процесі дорослішання нарцисизм може мати паралельні зміни з самооцінкою.

Це свідчить про те, що розвиток позитивного або негативного сприйняття себе й нарцисичних рис може бути тісно взаємопов'язаним. Згідно з результатами, зростання рівня самооцінки в дорослому віці може сприяти зниженню нарцисичних проявів, оскільки особи починають отримувати більше задоволення від власних досягнень, що не потребує перебільшення своїх здібностей і досягнень перед іншими (Jung et al., 2022).

Дослідження Р. Cramer та С. Jones демонструє динамічні зміни нарцисизму впродовж життя, пов'язані з процесами ідентифікації та зміною психологічного здоров'я. Автори стверджують, що процеси ідентифікації з іншими та зростання психологічної стабільності сприяють зниженню грандіозних аспектів нарцисизму, що може розглядатися як один із шляхів досягнення психологічного благополуччя в зрілому віці. Це дослідження підкреслює важливість психологічної гнучкості та здатності до адаптації як ключових чинників, які впливають на зміни у нарцисичних рисах (Cramer & Jones, 2008).

Дослідження показують, що такі риси, як грандіозність і чутливість до критики, часто зменшуються в процесі життя, коли індивід стає більш автономним та набуває більших навичок емоційної регуляції. Наприклад, у дослідженні на вибірці учасників у віці від 13 до 77 років виявлено, що більш негативні форми нарцисизму, такі як гіперчутливість та волелюбність, знижуються впродовж життя, тоді як особиста автономія зростає, особливо серед пізніше народжених груп (Chorik & Grimm, 2019).

Дослідження також показують, що життєвий досвід, зокрема професійні досягнення та сімейні обставини, може впливати на зниження нарцисизму. Наприклад, ті, хто займає керівні посади, демонструють менше зменшення нарцисичної поведінки, пов'язаної з лідерськими рисами, тоді як досвід нестабільних стосунків може призводити до меншого зменшення таких рис, як марнославство. Учасники з більш здоровими фізичними показниками також демонструють менш значне зниження марнославства від молодого до середнього віку (Wetzel et al., 2019).

Ці зміни також відображають відмінності між нарцисизмом у підлітковому та дорослому віці. Юнацький нарцисизм зазвичай характеризується більшою емоційною нестабільністю та егоцентризмом, тоді як у зрілому віці відбувається поступове зменшення цих проявів. Вважається, що процеси розвитку особистості, такі як збільшення відповідальності та участь у складних міжособистісних взаєминах, сприяють цьому поступовому згладжуванню грандіозних рис. Це також підтверджують дані про те, що дорослі люди з більш розвиненими навичками саморегуляції стають менш схильними до нарцисичних проявів із віком (Wetzel et al., 2019).

Генетичні та біологічні аспекти нарцисизму все частіше стають об'єктом уваги дослідників, оскільки вони дозволяють розкрити механізми, що впливають на формування нарцисичних рис. E. Jauk і P. Kanske (2021) у своєму систематичному огляді наголошують на тому, що нейронаука має потенціал для глибшого розуміння нарцисизму. Вони стверджують, що нарцисизм може мати біологічну основу, яка включає нейронні механізми, пов'язані з емоційною регуляцією та реакцією на соціальні стимули. Дослідження виявили, що різні форми нарцисизму, такі як грандіозний і вразливий нарцисизм, можуть мати різні нейронні кореляти, що підкреслює складність цього явища (Jauk & Kanske, 2021).

У подальших дослідженнях E. Jauk та інші (2021) розглядають нелінійний зв'язок між грандіозним і вразливим нарцисизмом на основі мета-аналізу індивідуальних даних. Вони виявили, що ці два типи нарцисизму можуть мати загальні біологічні корені, але проявлятися по-різному залежно від умов розвитку та генетичних факторів. Це свідчить про те, що біологічні та генетичні механізми можуть по-різному впливати на формування різних типів нарцисизму, забезпечуючи більшу гнучкість у поведінкових реакціях (Jauk et al., 2021).

Інший аспект біологічних впливів на нарцисизм розглядається в дослідженні T. Du, J. Miller та D. Lynam (2021), яке проводить мета-аналіз зв'язку між нарцисизмом та агресією. Вони виявили, що агресивна поведінка,

асоційована з нарцисизмом, може мати не тільки психологічні, але й біологічні основи, зокрема пов'язані з реакціями на стрес та емоційною регуляцією. Це дозволяє припустити, що агресія є важливим компонентом, який може бути пов'язаний з біологічними механізмами реакції на провокації у нарцисичних особистостей (Du et al., 2021).

Також цікаві результати було отримано в дослідженні Х. Суй (2023), який розглядає вплив виховання на подальший розвиток нарцисичних рис. Автор підкреслює, що батьківське виховання, яке підтримує грандіозні амбіції дитини та нехтує її емоційними потребами, може впливати на розвиток нарцисизму в дорослому віці. Ці результати вказують на складний взаємозв'язок між генетичними, біологічними та виховними чинниками, які разом впливають на формування нарцисичних рис (Суй, 2023).

С. Vize, J. Miller, K. Collison і D. Lynam (2020) досліджують зв'язок між нарцисичними рисами та агресивною поведінкою за допомогою п'ятифакторної моделі особистості. Їхнє дослідження виявило, що поведінкова агресія після провокації має значні кореляції з грандіозним нарцисизмом. Важливо зазначити, що реакція на провокацію може бути біологічно зумовленою, оскільки нарцисичні особи схильні до реакцій, які захищають їхнє самопочуття та грандіозне самосприйняття (Vize et al., 2020).

S. Kaufman, B. Weiss, J. Miller та W. Campbell (2020) у своєму дослідженні розглядають клінічні кореляти вразливого та грандіозного нарцисизму. Вони виявили, що грандіозний нарцисизм часто асоціюється з агресивністю та пошуком уваги, тоді як вразливий нарцисизм пов'язаний з більшою чутливістю до критики та тривожністю. Це свідчить про те, що різні типи нарцисизму можуть мати не лише різні психологічні, але й біологічні основи, що визначають специфічні поведінкові реакції (Kaufman et al., 2020).

Дослідження показують, що генетична схильність може відігравати важливу роль у розвитку як грандіозного, так і вразливого нарцисизму. Наприклад, дослідження впливу систем BAS/BIS (системи поведінкової активації та гальмування) показали, що грандіозний нарцисизм значною

мірою пов'язаний з перевагою мотиваційної упередженості до винагороди (BAS), тоді як вразливий нарцисизм більше пов'язаний із системою уникнення покарань (BIS), що може вказувати на різні біологічні механізми розвитку цих форм нарцисизму (Miles et al., 2019).

Крім того, дослідження нейрофізіологічних особливостей нарцисичних осіб показують, що структура та функціонування префронтальних та інсулярних ділянок мозку може бути пов'язана з нарцисичними рисами. Виявлено позитивні кореляції між рівнем сірої речовини у кількох префронтальних та інсулярних зонах мозку та нарцисичними рисами, що вказує на те, що структурні зміни у цих ділянках можуть відігравати важливу роль у розвитку самопідвищення та доміантної поведінки, характерних для нарцисизму (Nenadić et al., 2021).

Генетичні фактори також мають важливе значення у формуванні нарцисизму. Дослідження на близнюках та аналіз генетичних маркерів показали, що нарцисизм має певну спадковість, що дозволяє виявити зв'язок між наявністю певних генетичних варіацій та схильністю до розвитку нарцисичних рис. Наприклад, в одному дослідженні було виявлено, що особи з підвищеною активністю рецепторів дофаміну (D2) виявляли більшу схильність до прояву нарцисизму, що свідчить про зв'язок між дофаміновою системою мозку та поведінковими рисами, пов'язаними з нарцисизмом (Papageorgiou et al., 2019).

Отже, генетичні та біологічні основи нарцисизму включають як генетичну спадковість, так і нейрофізіологічні особливості, що впливають на формування та розвиток нарцисичних рис особистості. Це надає ширші можливості для розуміння механізмів формування цього складного психологічного явища.

1.3. Зв'язок нарцисизму з індивідуально-психологічними характеристиками

Нарцисизм має тісний зв'язок із рівнем самооцінки, особливо коли мова йде про крихкий характер самооцінки нарцисичних осіб. Висока, але нестійка самооцінка часто є характерною рисою нарцисичних особистостей, що відображається в їхній реакції на загрози самоповазі. Дослідження А. Гордієнка (2022) показують, що нарцисичні особи, маючи високу самооцінку, часто використовують її для самоствердження в творчих і професійних досягненнях. Проте, така самооцінка є дуже вразливою до зовнішніх загроз і критики, що призводить до емоційної нестабільності (Гордієнка, 2022).

Б. Микита (2023) досліджує зв'язок між нарцисизмом та фізичним перфекціонізмом, наголошуючи на тому, що люди з нарцисичними рисами часто орієнтуються на фізичні досягнення як спосіб підтвердження власної значущості. Це особливо яскраво проявляється у випадках, коли їхня фізична досконалість ставиться під сумнів, що може спричинити серйозні емоційні потрясіння. Висока, але крихка самооцінка змушує нарцисичних осіб постійно шукати визнання через фізичні або соціальні досягнення (Микита, 2023).

Я. Чаплак, Г. Чуйко та І. Зварич (2024) вивчали концепт «Темної тріади» та зазначають, що нарцисизм як складова цього комплексу тісно пов'язаний із нестійкою самооцінкою та схильністю до агресивної реакції на загрози самоповазі. Їхні дослідження підтверджують, що нарцисичні особи, на відміну від тих, хто демонструє риси психопатії або макіавеллізму, найбільше залежать від зовнішньої валідації та визнання, що робить їх більш вразливими до соціального тиску (Чаплак, Чуйко & Зварич, 2024).

Емоційна сфера нарцисичних осіб також зазнає впливу нестабільної самооцінки. О. Грибель (2021) наголошує на тому, що студенти з нарцисичними рисами виявляють сильні емоційні коливання при будь-яких загрозах їхньому образу. Вони демонструють підвищену чутливість до критики та схильність до депресивних станів у випадках, коли їхні очікування не виправдовуються (Грибель, 2021). Це підтверджується і дослідженнями Г.

Католик, З. Живко та Г. Одинцової (2023), які виявили, що нарцисичні особи під час стресових ситуацій, таких як війна, стають ще більш вразливими до депресивних с

танів через свою залежність від зовнішнього визнання та труднощі в управлінні негативними емоціями (Католик, Живко & Одинцової, 2023).

О. Хома (2021) пропонує підходи до корекції емоційної саморегуляції у нарцисичних осіб, використовуючи методи гештальттерапії. Її дослідження показують, що такі методи можуть бути ефективними для стабілізації самооцінки нарцисичних осіб, допомагаючи їм краще справлятися з емоційними потрясіннями та знижуючи їхню залежність від зовнішньої валідації (Хома, 2021).

У той час як нарцисизм часто асоціюється з егоцентризмом, О. Анпілогова (2021) зазначає, що його коріння лежать у глибоких внутрішніх конфліктах, пов'язаних з невпевненістю в собі. Такі особи часто використовують самозахист через демонстрацію свого егоїзму, щоб приховати свою внутрішню слабкість. Це робить їх схильними до агресивних реакцій на загрози своєму «Я» (Анпілогова, 2021). С. Прокодяничик і А. Шиліна (2024) підкреслюють, що нарцисичні особи часто використовують маніпулятивні стратегії для підтримання своєї самооцінки та домінування в соціальних ситуаціях. Вони схильні до експлуатації інших, але така поведінка є реакцією на внутрішні страхи та невпевненість, що впливають з крихкості їхньої самооцінки (Прокодяничик & Шиліна, 2024).

Одним із важливих аспектів цього зв'язку є так званий «психодинамічний масковий підхід», який стверджує, що нарцисизм виконує захисну функцію, приховуючи внутрішню вразливість. Дослідження показують, що при зустрічі з провокацією або критикою нарцисичні індивіди демонструють підвищену агресивну реакцію, щоб захистити свою самооцінку. Однак ці реакції можуть змінюватися в залежності від рівня самооцінки: нарциси з вищою самооцінкою менш схильні до агресивної поведінки під час провокацій, ніж ті, у кого самооцінка низька (Hart et al., 2019).

Крім того, нарцисизм і самооцінка мають складні двосторонні відносини. Нарцисичне захоплення собою, або грандіозний нарцисизм, асоціюється з високою самооцінкою, проте ця самооцінка часто виявляється умовною і залежить від зовнішніх факторів. Дослідження показують, що такий тип нарцисизму підвищує схильність до проактивної агресії – навмисних дій, спрямованих на досягнення власних цілей за рахунок інших (Amad et al., 2020). Водночас вразливий нарцисизм, що супроводжується низькою самооцінкою, виявляється через реактивну агресію, обумовлену почуттям безпорадності та тривоги при загрозі втрати статусу або емоційної підтримки.

Гіперчутливість до загроз самооцінці є важливим компонентом нарцисизму, який може бути активований через навіть незначні соціальні ситуації, що сприймаються як особисті напади. Це пояснює високу вразливість нарцисичних осіб до відмови або критики, що часто призводить до швидких та сильних агресивних реакцій (Hardaker et al., 2019). Таким чином, високий рівень самооцінки нарцисичних осіб може здаватися стабільним і непорушним, але насправді виявляється вразливим до загроз та критики, що провокує агресивні та захисні реакції.

Нарцисизм має значний вплив на емоційну регуляцію, яка відіграє ключову роль у здатності індивіда справлятися з емоційними реакціями. Дослідження демонструють, що різні форми нарцисизму – грандіозний та вразливий – по-різному пов'язані з емоційною регуляцією. Грандіозний нарцисизм часто супроводжується кращими навичками емоційної регуляції, що дозволяє уникати негативних емоцій та зберігати позитивне самосприйняття навіть у стресових ситуаціях. У той час як вразливий нарцисизм, навпаки, асоціюється з проблемами в управлінні емоціями, що може призводити до частих епізодів емоційної дисрегуляції, тривоги та депресії (Loeffler et al., 2020).

Дослідження показують, що вразливі нарцисичні особи частіше використовують малоефективні стратегії емоційної регуляції, такі як емоційне придушення, що призводить до накопичення негативних емоцій і підвищує

ризик агресивних та імпульсивних реакцій. Водночас, люди з грандіозними нарцисичними рисами зазвичай менш схильні до придушення позитивних емоцій і більш ефективно контролюють свої негативні емоції, особливо в соціальних ситуаціях, де їхня самооцінка може бути під загрозою (Czarna et al., 2019).

Також важливим аспектом є емоційна реактивність. Дослідження вказують на те, що грандіозні нарциси демонструють нижчу емоційну реактивність і кращу емоційну регуляцію, що дозволяє їм краще справлятися зі стресовими ситуаціями. Вразливі нарциси, навпаки, часто демонструють високу емоційну реактивність, що призводить до підвищеної чутливості до критики, емоційних спалахів і труднощів з контролем негативних емоцій (Cheshure et al., 2020).

Нарцисизм значно впливає на міжособистісні стосунки, зокрема через прояви маніпулятивної поведінки, домінування та нестачу емпатії. Дослідження A. Wright та інших показує, що патологічний нарцисизм впливає на міжособистісні та афективні процеси в соціальних взаємодіях. Автори виявили, що люди з патологічним нарцисизмом мають труднощі у підтримці здорових соціальних зв'язків через свою схильність до маніпуляцій і емоційної нестабільності. Вони часто використовують стратегії, спрямовані на підтримку власної грандіозності та збереження контролю над іншими, що призводить до значних труднощів у формуванні та підтримці близьких стосунків (Wright et al., 2017).

Дослідження N. Day, M. Townsend та B. Grenyer розкриває, як патологічний нарцисизм може створювати негативні умови для людей, які живуть поруч із нарцисичними індивідами. Інтерв'ю з партнерами людей з патологічним нарцисизмом показують, що такі особи часто демонструють брак емпатії та схильність до домінування у стосунках. Це робить їхні партнери вразливими до емоційних зловживань, що підтверджує вплив нарцисизму на міжособистісні стосунки (Day et al., 2020). У подальшому дослідженні автори деталізують, що патологічний нарцисизм має прямиий

вплив на міжособистісну дисфункцію, особливо в інтимних стосунках. Нарцисичні особи часто прагнуть домінувати, що ускладнює рівноправну взаємодію і призводить до конфліктів та нестабільності у стосунках (Day et al., 2021).

У дослідженні T. Du та інших розглянуто зв'язок між нарцисичними рисами та агресивною поведінкою в контексті міжособистісних взаємодій. Використовуючи методи моментальної оцінки, автори встановили, що прояви нарцисизму, зокрема грандіозність і потреба в увазі, часто супроводжуються агресивною поведінкою, особливо у ситуаціях, де відчувається загроза для їхньої самооцінки або статусу. Це підкреслює важливість розуміння зв'язку між нарцисизмом та деструктивною поведінкою в соціальних стосунках (Du et al., 2023).

T. Du, K. Thomas, J. Miller та D. Lynam також виявили, що різні виміри нарцисизму мають відмінності у міжособистісному функціонуванні. Наприклад, люди з ознаками вразливого нарцисизму частіше відчують незадоволення у стосунках та схильність до уникання соціальних контактів, тоді як особи з грандіозним нарцисизмом, навпаки, прагнуть домінувати та підкоряти інших для задоволення власних потреб. Ці результати вказують на те, що нарцисизм має складну структуру, що по-різному проявляється у міжособистісній сфері в залежності від типу нарцисизму (Du et al., 2022).

Дослідження Y. Fang, Y. Dong та H. Wang показує, що нарцисизм у підлітковому віці впливає на рівень міжособистісної довіри. Використовуючи крос-лаговий дизайн, автори встановили, що вищий рівень нарцисизму пов'язаний зі зниженням міжособистісної довіри, що може посилювати проблеми в соціальних взаєминах та створювати складності у формуванні довірливих стосунків у майбутньому (Fang et al., 2020).

Люди з нарцисичними рисами, особливо ті, хто демонструє грандіозний нарцисизм, часто використовують маніпулятивні стратегії для досягнення своїх цілей у взаємодії з іншими. Вони здатні розпізнавати емоційні та когнітивні стани інших людей, але використовують ці знання не для емоційної

підтримки, а для досягнення власних егоїстичних інтересів. Це явище, яке називають «інструментальною емпатією», показує, що нарцисичні особи можуть мати збережені когнітивні аспекти емпатії, але втрачають здатність до справжньої емоційної емпатії, що є основою співчуття (Eddy, 2021).

Одним із ключових проявів нарцисизму є схильність до домінування в стосунках. Нарцисичні особи часто намагаються контролювати інших, використовуючи агресивні стратегії, такі як вербальна агресія, приниження або емоційна маніпуляція. Це призводить до значних конфліктів у міжособистісних взаєминах, зокрема в романтичних та сімейних стосунках. Дослідження показують, що партнери та родичі нарцисичних осіб часто страждають від емоційного та фізичного насильства, що викликає у них високі рівні тривоги, депресії та психосоматичних розладів (Day et al., 2021).

Нестача емпатії, яка є характерною для нарцисичних осіб, також має важливі наслідки для міжособистісної взаємодії. Нарцисичні особи часто демонструють знижену здатність до афективної емпатії – емоційного співпереживання. Це означає, що вони не здатні відчувати емоції іншої людини, що призводить до того, що їхні стосунки стають односторонніми і базуються на експлуатації інших для власного задоволення. Ця особливість також сприяє поширенню таких рис, як заздрість і відчуження, що часто призводить до соціальної ізоляції нарцисичних осіб у довгостроковій перспективі (di Giacomo et al., 2023). Нарцисичні риси істотно впливають на якість міжособистісних стосунків, знижуючи рівень емпатії, сприяючи домінуванню та маніпуляціям, що в кінцевому результаті призводить до деструктивних взаємодій.

Нарцисизм впливає на здатність особи справлятися зі стресом, і цей вплив залежить від типу нарцисизму – грандіозного або вразливого. Дослідження показують, що грандіозний нарцисизм часто асоціюється з високим рівнем стресостійкості та здатністю ефективно реагувати на стресові ситуації. Це зумовлено їхньою впевненістю в собі, схильністю до самопідвищення та впевненістю у своїх силах. Люди з грандіозним

нарцисизмом можуть використовувати стратегії активної адаптації, що сприяє кращій емоційній регуляції і дозволяє справлятися зі стресовими викликами більш ефективно (Sękowski et al., 2021).

На противагу цьому, вразливий нарцисизм супроводжується підвищеною чутливістю до стресу, що виявляється через сильні емоційні реакції та труднощі в управлінні стресовими ситуаціями. Люди з вразливим нарцисизмом частіше використовують малоефективні стратегії подолання стресу, що призводить до підвищеного рівня тривоги, депресії та емоційної нестабільності. Вони можуть демонструвати більш сильні фізіологічні реакції на стрес, зокрема підвищений рівень кортизолу, що свідчить про глибший фізіологічний вплив стресу на організм (Borráz-León et al., 2023).

Також дослідження показують, що для деяких нарцисичних особистостей ключовим фактором у подоланні стресу є проактивні стратегії, які дозволяють їм краще впоратися з життєвими викликами та зберегти психологічне здоров'я. Наприклад, проактивна копінг-поведінка позитивно корелює з підвищенням стресостійкості у людей з грандіозним нарцисизмом, тоді як у випадку вразливого нарцисизму така стратегія є менш ефективною (Hyun & Ku, 2021). Нарцисизм по-різному впливає на здатність справлятися зі стресом залежно від його типу: грандіозні нарциси демонструють кращу стресостійкість, тоді як вразливі нарциси схильні до підвищеної емоційної та фізіологічної реактивності на стресові ситуації.

Висновки до розділу 1

У ході теоретичного аналізу психологічних чинників нарцисизму особистості вдалося встановити, що нарцисизм – динамічний, соціально визначений конструкт та стратегія саморегулювання, скерована на підтримання та посилення позитивного самоствалення.

Здоровий нарцисизм сприяє розвитку позитивної самооцінки, що допомагає особистості досягати успіхів і захищати свої інтереси. Натомість патологічний нарцисизм характеризується надмірною залежністю від

зовнішньої валідації, емоційною нестабільністю та високою вразливістю до критики. Такі особи часто проявляють дезадаптивну поведінку, спрямовану на збереження власної значущості у взаємодії з іншими.

Проаналізовано різні наукові підходи до вивчення нарцисизму. Психоаналітичний підхід (зокрема, роботи З. Фрейда, О. Кернберга та К. Хорні) підкреслює, що розвиток нарцисизму є результатом внутрішньої боротьби з почуттям неповноцінності та залежить від ранніх дитячих взаємодій і сімейної динаміки. Недостатня увага з боку батьків, або, навпаки, надмірна похвала, можуть сприяти формуванню патологічних нарцисичних рис, які впливають на розвиток самості. Нарцисизм у цьому підході розглядається як захисний механізм, що допомагає індивіду справлятися з внутрішньою вразливістю через самозахоплення.

Когнітивно-поведінковий підхід стверджує, що нарцисизм виникає в результаті дезадаптивних когнітивних переконань та викривлень. Особи з нарцисичними рисами схильні переоцінювати свої здібності, недооцінюючи значущість інших. Ці когнітивні викривлення підтримують завищені вимоги до себе та навколишніх, що призводить до хронічного напруження у стосунках. Ефективні терапевтичні підходи, такі як когнітивна реструктуризація, можуть допомогти коригувати ці викривлення та стабілізувати емоційний стан.

Соціально-когнітивний підхід акцентує увагу на тому, як соціальні чинники, зокрема соціальні медіа, сприяють формуванню та підтриманню нарцисичних рис. Люди з нарцисичними тенденціями часто використовують самопрезентацію для досягнення зовнішнього визнання і контролю свого іміджу в суспільстві. Це вказує на взаємозв'язок між процесами саморегуляції та соціальною поведінкою, де нарцисичні риси підтримуються через постійне підтвердження з боку оточуючих.

Аналіз специфіки формування нарцисизму показав, що ранні дитячі взаємодії, такі як батьківська увага, емоційна підтримка чи відчуження, відіграють вирішальну роль у формуванні нарцисичних рис. Надмірна похвала

або контроль з боку батьків може призводити до розвитку грандіозного або вразливого нарцисизму відповідно. Крім того, соціальні та культурні фактори, такі як суспільні стандарти успіху та вплив соціальних медіа, значно підсилюють прояви нарцисизму у зрілому віці, підштовхуючи індивіда до постійного самозвеличення.

Що стосується індивідуально-психологічних характеристик, нарцисизм має тісний зв'язок із самооцінкою. У ході досліджень було встановлено, що особи з нарцисичними рисами мають високу, але нестабільну самооцінку, яка легко піддається зовнішнім загрозам і критиці. Це призводить до емоційної нестабільності та агресивних реакцій у відповідь на виклики самоповазі. У той час як грандіозні нарциси виявляють кращу здатність до емоційної регуляції та впевненість у собі, вразливі нарциси частіше стикаються з труднощами в управлінні негативними емоціями, що може призводити до депресії та емоційних зривів.

Також вдалося встановити, що нарцисизм значно впливає на міжособистісні стосунки. Нарцисичні особи схильні до маніпуляцій, прагнуть до домінування та часто виявляють брак емпатії. Це призводить до труднощів у довгострокових взаєминах та конфліктів. Нестача емпатії сприяє емоційній відчуженості та підвищує ризик соціальної ізоляції. Важливим аспектом є те, що нарцисизм тісно пов'язаний зі здатністю справлятися зі стресом. Грандіозні нарциси, зазвичай, демонструють вищий рівень стресостійкості, використовуючи активні стратегії подолання стресу, тоді як вразливі нарциси частіше схильні до емоційної реактивності та тривоги в стресових ситуаціях.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРОЦЕДУРА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи емпіричного дослідження

Для дослідження було обрано ряд психодіагностичних інструментів, які склали операційну картку дослідження (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1

Операційна картка дослідження

№	Назва	Шифр	Автори/ адаптація	Змінні
1	«Темна тріада»	SD3	А. Гордієнко	1. Нарцисизм 2. Макіавеллізм 3. Психопатія
2	«Опитувальника особистісного нарцисизму»	NPI-16	Н. Пялат О. Сенік І. Кривенко	1. Міра нарцисизму
3	«Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф»	SPW	С. Карсканової	1. Автономія 2. Управління навколишнім середовищем 3. Особистісне зростання 4. Позитивні стосунки з іншими 5. Ціль у житті 6. Самоприйняття 7. Психологічне благополуччя
4	«Діагностика міжособової залежності»		О. Кочарян Є. Фролова І. Бару	1. Міра співзалежних моделей в поведінці індивіда
5	«Анкета здоров'я пацієнта»	RHQ-9	український інститут КІТ	1. Депресія
6	«Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості»	TIPI-UKR	М. Кліманської І. Галецької	1. Екстраверсія 2. Дружелюбність 3. Добросовісність 4. Емоційна стабільність 5. Відкритість новому досвіду

Продовження табл. 2.1

7	«Міжнародний опитувальник травми»	ITQ	The Oxford Centre for Anxiety Disorders and Trauma	<ol style="list-style-type: none"> 1. Інтрузія 2. Уникнення 3. Гіперпильність 4. Функціональні порушення ПТСР 5. Порушення емоційної самоорганізації 6. Негативна Я-концепція 7. Порушення у стосунках з іншими людьми 8. Функціональні порушення самоорганізації
---	-----------------------------------	-----	--	---

Методика «Темна тріада» (SD3) є широко застосовуваним психодіагностичним інструментом, який використовується для оцінки трьох важливих рис особистості: нарцисизму, макіавеллізму та психопатії. Цей інструмент був адаптований для української вибірки А. Гордієнком і враховує специфіку національного контексту дослідження. Основна мета використання SD3 полягає в кількісній оцінці рівнів прояву кожної з трьох складових «темної тріади», що дозволяє комплексно підходити до аналізу рис особистості, які часто асоціюються з соціально небажаною поведінкою, егоцентризмом, маніпулятивністю та емоційною холодністю.

Шкала нарцисизму в SD3 спрямована на вимірювання рівня егоцентричності, грандіозності та самозакоханості особистості. Цей аспект розглядається як риса, пов'язана з потребою визнання та схвалення від інших, а також з тенденцією до самоідентифікації через сприйняття власної унікальності. Нарцисизм за SD3 також вивчається як аспект, що може корелювати з міжособистісними конфліктами та певним дефіцитом емпатії.

Макіавеллізм, друга шкала методики, вимірює маніпулятивність та цинічне ставлення до міжособистісних відносин. Ця шкала дозволяє оцінити схильність до використання інших людей для досягнення власних цілей, без огляду на моральні або етичні норми. Така риса є важливою в контексті

дослідження нарцисизму, оскільки обидві риси можуть мати схожі механізми формування, зокрема внаслідок соціальних впливів та особистісних переживань.

Третя шкала, психопатія, орієнтована на оцінку імпульсивності, ризикованої поведінки та браку емпатії. Респондентів із високими показниками за цією шкалою відрізняє схильність до агресії та індиферентності до соціальних норм, що також підкреслює антисоціальний аспект особистості. Психопатія, як частина «темної тріади», може вказувати на ймовірність антисоціальних тенденцій у поведінці, що впливає на формування та прояв нарцисизму.

Методика SD3 забезпечує можливість порівняльного аналізу трьох складових темної тріади, що дозволяє побачити, як нарцисичні прояви можуть поєднуватися з іншими негативними особистісними рисами, такими як макіавеллізм та психопатія.

Опитувальник особистісного нарцисизму (NPI-16) є одним із найпоширеніших інструментів для дослідження рівня нарцисизму як особистісної риси, що охоплює основні аспекти цієї складної психологічної категорії. Адаптований для українського контексту Н. Пялат, О. Сенік та І. Кривенко, NPI-16 є спрощеною версією класичного опитувальника NPI, розробленого для швидкої та ефективної оцінки нарцисизму. Основна мета цього інструменту – забезпечити можливість визначення інтенсивності нарцисизму через виявлення ключових характеристик, які відображають самозакоханість, грандіозність та підвищене відчуття власної значущості.

На відміну від більш розгорнутих версій, NPI-16 є коротким і зручним для використання в емпіричних дослідженнях, що дозволяє зменшити втому респондентів та підвищити точність відповідей. Шкала, яка використовується в NPI-16, спеціалізується на вимірюванні так званої «міри нарцисизму», що включає такі аспекти, як бажання привертати увагу, потреба у схваленні, схильність до домінування у міжособистісних відносинах та високий рівень самовпевненості. Психологічна валідність і надійність цього інструменту

підтверджуються численними дослідженнями, які вказують на його ефективність у визначенні інтенсивності нарцисизму без надмірного обтяження респондентів додатковими питаннями.

Опитувальник NPI-16 дозволяє отримати уявлення про нарцисичні тенденції в особистості та дає змогу виділити ключові риси, що можуть мати вплив на міжособистісні стосунки і соціальну адаптацію. Крім того, використання цієї методики є обґрунтованим у контексті дослідження нарцисизму зрілих осіб, оскільки дозволяє швидко і точно визначити рівень нарцисизму як стабільної особистісної риси. З огляду на її ефективність та практичність, NPI-16 є оптимальним інструментом для емпіричних досліджень, де вивчення нарцисизму потребує одночасної точності та оперативності в оцінці.

Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (SPW), адаптована С. Карскановою, є одним із ключових інструментів для оцінки загального психологічного благополуччя індивіда. Ця шкала має багатовимірну структуру, що дозволяє дослідити різні аспекти внутрішньої задоволеності життям, включаючи важливі компоненти позитивного функціонування особистості. SPW спрямована на вимірювання шести основних аспектів, що мають прямий вплив на загальне відчуття благополуччя, зокрема автономію, управління навколишнім середовищем, особистісне зростання, позитивні стосунки з іншими, ціль у житті та самоприйняття.

Автономія як підшкала SPW відображає здатність індивіда діяти незалежно, приймаючи рішення, спираючись на власні переконання, а не на соціальний тиск. Управління навколишнім середовищем дозволяє оцінити здатність особистості контролювати події навколо та активно впливати на життєві обставини. Показник особистісного зростання відображає прагнення до саморозвитку, відкритість до нового досвіду та здатність учитися на власному життєвому досвіді.

Позитивні стосунки з іншими характеризують соціальну компетентність, здатність до побудови підтримуючих і теплих стосунків з

оточуючими. Підшкала цілі у житті відображає наявність чітких життєвих цінностей та сенсу, що мотивують індивіда на досягнення важливих для нього цілей. Самоприйняття, як останній компонент, описує здатність індивіда приймати себе, власні сильні та слабкі сторони, що є критичним аспектом психологічної стабільності.

Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф забезпечує комплексне розуміння психологічного стану особистості, акцентуючи увагу на її здатності до позитивного функціонування та гармонійної адаптації до навколишнього середовища. Використання цього інструменту є цінним у дослідженні нарцисизму, оскільки дозволяє встановити, як різні компоненти психологічного благополуччя можуть бути пов'язані з нарцисичними рисами, що надає глибшого розуміння внутрішнього світу особистості та її адаптаційних можливостей.

Методика «Діагностика міжособової залежності», розроблена О. Кочаряном, Є. Фроловою та І. Бару, спрямована на вимірювання рівня співзалежних моделей поведінки у міжособистісних стосунках. Вона дозволяє виявити тенденції до емоційної та психологічної залежності від інших, що проявляється в потребі підтримки, постійному пошуку схвалення та схильності до самопожертви заради збереження відносин. Цей інструмент є надзвичайно корисним у контексті досліджень, де аналізується вплив співзалежності на емоційний стан та соціальні адаптивні можливості особистості.

Методика дозволяє визначити міру співзалежності як стійкої риси, що проявляється в поведінкових моделях, таких як надмірна прив'язаність до партнера, схильність до самообмеження та недостатність особистих кордонів. Ця риса вказує на вразливість до маніпуляцій та впливу з боку інших, оскільки індивід часто має труднощі з відокремленням власних потреб від потреб оточуючих. Співзалежні моделі поведінки також можуть супроводжуватися високою потребою у схваленні, страхом втрати відносин та нестійкою

самооцінкою, що, в свою чергу, може посилювати тенденцію до нарцисичних проявів.

Застосування цієї методики в дослідженні нарцисизму є важливим, оскільки співзалежність у стосунках може бути потенційним фактором, що підсилює нарцисичні риси, наприклад, у випадках, коли потреба у схваленні переходить у форму маніпулятивної поведінки або надмірного контролю. Таким чином, методика «Діагностика міжособової залежності» дозволяє отримати глибше розуміння природи міжособистісних взаємодій, які можуть бути пов'язані з нарцисизмом, надаючи цінну інформацію для аналізу складних емоційних і соціальних зв'язків особистості.

Анкета здоров'я пацієнта (PHQ-9), адаптована Українським інститутом когнітивно-поведінкової терапії, є інструментом для скринінгу та оцінки рівня депресії, що дозволяє визначити ступінь її вираженості як психологічного чинника, який може супроводжувати та посилювати нарцисичні риси. Методика PHQ-9 є коротким та ефективним інструментом для виявлення симптомів депресії, охоплюючи дев'ять базових критеріїв, які відповідають діагностичним вимогам депресивного розладу згідно з міжнародними стандартами, такими як DSM-5. Вона охоплює такі аспекти, як зниження інтересу до діяльності, порушення сну, втому, зміни апетиту, труднощі з концентрацією уваги, почуття малоцінності та думки про самопошкодження.

У контексті дослідження нарцисизму застосування PHQ-9 є доцільним, оскільки депресія може взаємодіяти з нарцисичними рисами, впливаючи на емоційне благополуччя та міжособистісну адаптацію. Особи з високими показниками нарцисизму можуть демонструвати підвищену чутливість до критики та невизнання, що здатне провокувати депресивні настрої, особливо у разі низької підтримки з боку оточення. Депресія також може посилюватися через нарцисичний внутрішній конфлікт між ідеалізованим образом «я» та реальністю, яка не завжди відповідає очікуванням. Використання PHQ-9 дає змогу не лише оцінити рівень депресії, а й виявити її можливі причини,

пов'язані з міжособистісними стосунками, самооцінкою та емоційною стабільністю, що є важливими компонентами нарцисичної структури особистості.

Застосування анкети РНQ-9 в межах цього дослідження надає можливість отримати комплексне уявлення про психологічний стан респондентів, що є необхідним для аналізу депресії як одного з супутніх факторів нарцисизму у зрілому віці.

Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості (TIPI-UKR), адаптований для української вибірки М. Кліманською та І. Галецькою, є інструментом для оцінки основних п'яти факторів особистості, що забезпечує можливість швидкого та надійного аналізу індивідуально-психологічних характеристик. TIPI-UKR базується на п'ятифакторній моделі особистості, яка є однією з найпоширеніших і найбільш емпірично підтверджених моделей у сучасній психології. Ця модель охоплює такі риси, як екстраверсія, дружелюбність, добросовісність, емоційна стабільність та відкритість до нового досвіду, які разом формують загальне уявлення про особистісний профіль індивіда.

Екстраверсія як фактор відображає соціальність, активність та енергійність, що вказує на схильність до міжособистісної взаємодії та отримання задоволення від соціальних контактів. Дружелюбність характеризується здатністю індивіда до підтримки гармонійних стосунків, виявляється у високій довірливості та кооперативності. Добросовісність визначає міру організованості, відповідальності та ретельності, які є важливими для досягнення поставлених цілей і загальної дисциплінованості. Емоційна стабільність, також відома як нейротизм, показує рівень стійкості до стресу та здатність керувати негативними емоціями. Відкритість до нового досвіду включає інтерес до нових ідей, готовність до експериментів та пошук різноманітного досвіду, що вказує на широту інтересів та гнучкість мислення.

Методика TIPI-UKR є зручною у використанні завдяки короткій формі, що дозволяє зменшити навантаження на респондентів, зберігаючи при цьому

валідність та надійність вимірювань. Вона є особливо цінною в контексті дослідження нарцисизму, оскільки допомагає виявити особистісні риси, які можуть взаємодіяти з нарцисичними проявами та впливати на характер міжособистісних відносин. Результати TIPI-UKR можуть бути використані для вивчення взаємозв'язків між базовими особистісними характеристиками та нарцисизмом, що надає ширшого розуміння механізмів формування та прояву нарцисичних рис у зрілому віці.

Міжнародний опитувальник травми (ITQ), розроблений і адаптований The Oxford Centre for Anxiety Disorders and Trauma, є спеціалізованим психодіагностичним інструментом для оцінки посттравматичних симптомів, пов'язаних із травматичними подіями, а також для аналізу їхнього впливу на функціональний стан особистості. Цей опитувальник спрямований на визначення таких ключових проявів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), як інтрузія, уникнення, гіперпильність, а також на виявлення порушень емоційної самоорганізації, що виникають як результат пережитої травми. Інструмент дозволяє оцінити, як травматичні переживання впливають на здатність людини адекватно функціонувати в соціальному та емоційному планах.

Інтрузія як складова шкали ITQ вказує на нав'язливі спогади або образи, які можуть з'являтися в результаті стресових подій і часто супроводжуються інтенсивним емоційним дистресом. Уникнення проявляється в схильності уникати нагадувань про травматичні події, що може бути спричинено бажанням уникнути неприємних емоцій або психологічного болю. Гіперпильність, у свою чергу, відображає надмірну настороженість і готовність до реагування на потенційні загрози, що заважає повсякденному життю та взаємодії з іншими.

Додаткові шкали ITQ, зокрема ті, що стосуються функціональних порушень ПТСР, порушення емоційної самоорганізації та проблем у стосунках, надають глибше розуміння впливу травми на особистісну структуру. Порушення емоційної самоорганізації вказує на труднощі в

управлінні власними емоціями, що може впливати на самоконтроль і адаптацію до стресових ситуацій. Негативна Я-концепція включає зниження самооцінки та почуття малоцінності, що часто є наслідком травматичних переживань. Порушення у стосунках з іншими людьми можуть відображати труднощі у побудові близьких взаємин, оскільки особистість, яка пережила травму, може втратити довіру до інших або відчувати страх перед міжособистісною взаємодією.

Використання ITQ у цьому дослідженні є виправданим, оскільки травматичні переживання можуть впливати на нарцисичні прояви, особливо у випадках, коли емоційна самоорганізація та міжособистісні взаємодії порушені. ITQ дозволяє детально оцінити, як такі фактори, як інтрузія та гіперпильність, можуть змінювати особистісну структуру та впливати на адаптаційні можливості, що є важливим для комплексного розуміння нарцисизму та його супутніх психологічних характеристик.

Таким чином, нами були підібрані та використані валідні та надійні методи емпіричного дослідження.

2.2. Характеристика вибірки респондентів

Було досліджено вибірку, що складається з 70 респондентів, віком від 45 до 55.

Статеві характеристики вибірки представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Статеві характеристики вибірки

Групи	Абсолютна частота	Відсоткова частота
Чоловіки	35	50%
Жінки	35	50%

Статеві характеристики вибірки вказує на рівномірний розподіл між чоловіками та жінками, де кожна група представлена по 35 осіб, що відповідає 50% від загальної кількості респондентів (див. рис. 2.1).

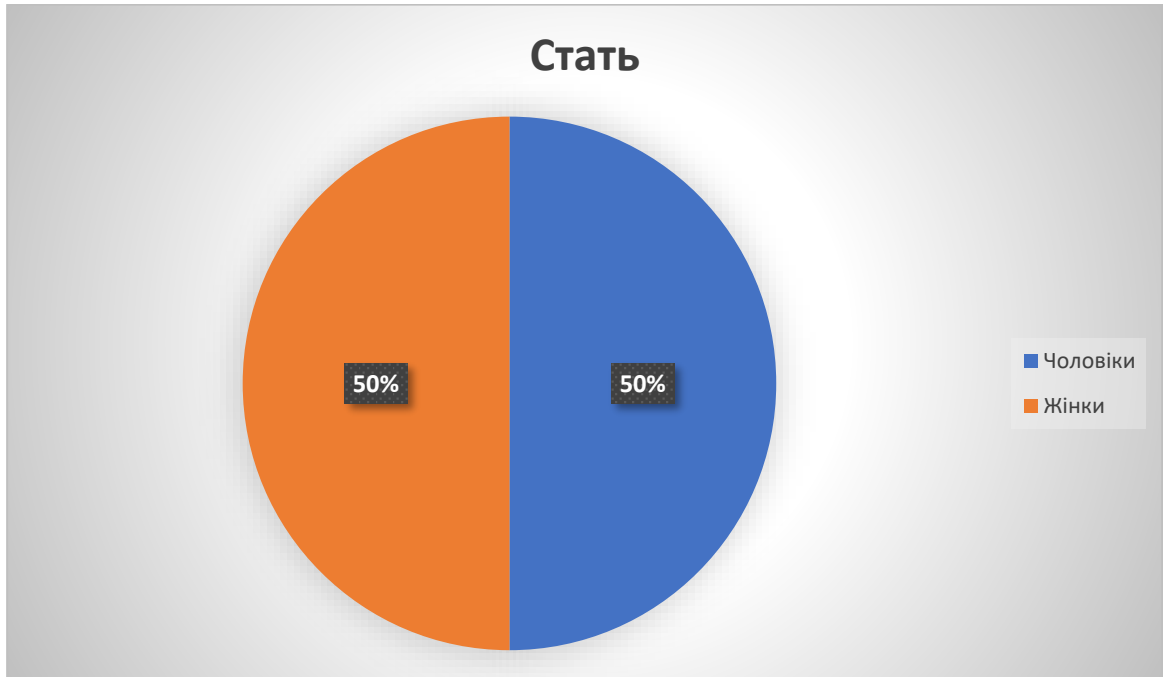

Рис. 2.1. Статевая характеристика вибірки

Така паритетна структура вибірки сприяє аналізу статевих відмінностей у нарцисичних проявах та забезпечує рівні умови для встановлення можливих розбіжностей у поведінкових і психологічних характеристиках чоловіків і жінок. Рівна частка обох статей у вибірці забезпечує можливість глибшого аналізу впливу статі на прояви нарцисизму, що є важливим компонентом дослідження.

Було також розглянуто освітню характеристику респондентів, яка показала, що більшість учасників мають вищу освіту (60%), що складає абсолютну більшість вибірки (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Освітня характеристика вибірки

Групи	Абсолютна частота	Відсоткова частота
Середня	4	5,7%
Технічно-професійна	6	8,6%
Неповна вища	18	25,7%
Вища	42	60%

Це може свідчити про те, що дослідження було проведено серед осіб з високим рівнем освітньої підготовки, що, у свою чергу, може впливати на рівень їх самосприйняття, включаючи нарцисичні риси. 25,7% респондентів мають неповну вищу освіту, що також є значною частиною вибірки, і лише 8,6% та 5,7% мають технічно-професійну та середню освіту відповідно (див. рис. 2.2).

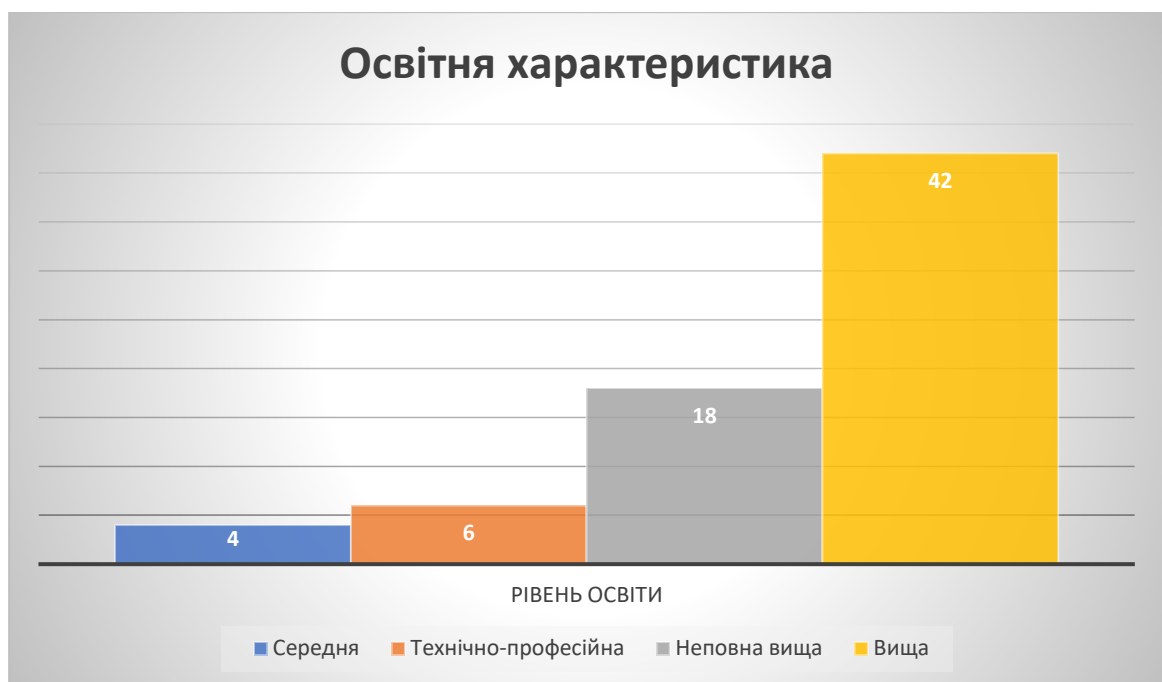

Рис. 2.2. Освітня характеристика вибірки

Така переважна присутність осіб з вищою освітою може мати значення для інтерпретації результатів, оскільки попередні дослідження вказують на зв'язок між рівнем освіти та проявами певних рис особистості, включаючи нарцисизм.

Загалом, характеристика вибірки демонструє, що дослідження було проведено серед осіб зрілого віку з високим рівнем освіти, рівною представленістю чоловіків та жінок. Такий склад вибірки дозволяє зробити обґрунтовані висновки про психологічні чинники нарцисизму, включаючи статеві відмінності та вплив освітнього рівня на прояви цієї риси. Освітня і статева структура вибірки забезпечують умови для проведення комплексного

аналізу та виявлення можливих закономірностей у прояві нарцисизму серед різних соціально-демографічних груп.

2.3. Етапи емпіричного дослідження

В рамках даного дослідження було важливо не лише вивчити наявні наукові підходи до проблематики нарцисизму у зрілому віці, але й емпірично перевірити теоретичні положення, що стосуються психологічних чинників нарцисизму та статевих відмінностей у його прояві. Проведення дослідження передбачало кілька послідовних етапів, які включали підготовку методологічної основи, розробку інструментарію та проведення онлайн-опитування. Кожен із цих етапів мав важливе значення для забезпечення цілісності дослідження та надійності отриманих результатів (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Етапи дослідження

№	Етапи	Підетапи	Опис
1	Підготовчий етап емпіричного дослідження	Аналіз наукових джерел	Проведено аналіз сучасної літератури та наукових досліджень для створення теоретичної бази з проблематики нарцисизму у зрілому віці.
		Вибір та адаптація психодіагностичних методик	Відібрано та адаптовано психодіагностичні методики для оцінки рівня нарцисизму, психологічного благополуччя, міжособистісної залежності та інших характеристик.
		Розроблення та адаптація онлайн-опитувальника	Розроблено опитувальник, що включає ряд методик, адаптованих для використання в онлайн-форматі через Google Форми з метою забезпечення доступності та репрезентативності вибірки.
2	Етап проведення дослідження та обробки даних	Збір даних через онлайн-опитування	Проведено збір емпіричних даних шляхом онлайн-опитування, що забезпечило анонімність та зручність для респондентів.
		Обробка даних та переведення до сирих балів	Відповіді респондентів переведено до сирих балів для подальшого аналізу, проведено підрахунок балів за відповідними шкалами відповідно до ключів методик.

		Математико-статистичний аналіз та поділ на групи	Здійснено поділ вибірки на дві рівномірні групи за статтю для порівняння рівня нарцисизму, проведено кореляційний аналіз та оцінку статистично значущих відмінностей для отримання валідних результатів.
--	--	--	--

Підготовчий етап емпіричного дослідження розпочався з ретельного аналізу сучасних наукових джерел, присвячених проблематиці нарцисизму, зокрема його проявам у зрілому віці. Вивчення теоретичних і емпіричних підходів у наукових дослідженнях дозволило сформуванню цілісного уявлення про природу нарцисизму, його психологічні чинники, а також про зв'язок із іншими індивідуально-психологічними характеристиками. Це сприяло вибору методологічних інструментів, необхідних для дослідження цієї складної особистісної риси, та їх адаптації до специфіки обраної вибірки. Зокрема, було підібрано ряд стандартизованих психодіагностичних методик, які комплексно оцінюють такі аспекти, як нарцисизм, психологічне благополуччя, міжособистісна залежність, рівень депресії та інші особистісні характеристики, пов'язані з нарцисизмом у зрілому віці.

Після визначення інструментарію було розроблено опитувальник, що об'єднував обрані методики в один узгоджений дослідницький блок. Додатково було адаптовано цей блок для проведення онлайн-опитування з використанням Google Форм. Такий формат забезпечив не лише зручність і доступність для респондентів, але й значно розширив потенційне охоплення досліджуваної вибірки, сприяючи репрезентативності отриманих даних. Крім того, онлайн-формат дозволив зменшити можливі перешкоди в процесі збору даних, оптимізувати обробку результатів і створити безпечні умови участі для респондентів, що забезпечило їх анонімність та добровільність.

Етап проведення дослідження та обробки даних передбачав збір емпіричної інформації шляхом онлайн-опитування, яке було організовано з використанням платформи Google Форм. Такий підхід до збору даних забезпечив зручний та доступний для респондентів спосіб участі, одночасно

сприяючи об'єктивності та анонімності результатів. Після завершення етапу опитування всі зібрані відповіді були переведені до сирих балів, що дало змогу розпочати подальшу обробку результатів відповідно до ключів обраних методик. За допомогою ключів для кожної шкали психодіагностичних інструментів були розраховані підсумкові бали, що відображали ступінь вираженості відповідних особистісних характеристик, зокрема нарцисизму, психологічного благополуччя, співзалежності та інших факторів, важливих для дослідження.

Для аналізу статевих відмінностей у прояві нарцисизму вся вибірка була поділена на дві рівномірні групи на основі статі респондентів, що дозволило об'єктивно порівняти рівні вираженості нарцисичних рис у чоловіків та жінок. Наступним кроком став етап математико-статистичної обробки отриманих даних.

Використання кореляційного аналізу дало змогу визначити зв'язки між нарцисизмом та іншими досліджуваними характеристиками, а оцінка статистично значущих відмінностей надала можливість виявити різницю між групами за рівнем вираженості досліджуваних показників. Цей систематичний підхід до обробки даних забезпечив надійність і валідність результатів дослідження, що є необхідним для досягнення глибокого розуміння психологічних основ нарцисизму у зрілому віці.

Таким чином, реалізація етапів емпіричного дослідження дозволила не лише систематизувати дані щодо проявів нарцисизму у зрілому віці, але й встановити закономірності статевих відмінностей у межах досліджуваного явища. Завдяки використанню психодіагностичних методик та математико-статистичних методів обробки даних вдалося отримати надійні результати, які сприяють поглибленню розуміння психологічних основ нарцисизму та його взаємозв'язку з індивідуально-психологічними характеристиками особистості зрілого віку.

Висновки до розділу 2

З метою комплексного підходу до дослідження було обрано низку психодіагностичних інструментів, що забезпечили можливість багатоаспектної оцінки нарцисизму та пов'язаних з ним особистісних і психологічних характеристик.

Методика «Темна тріада» (SD3), адаптована А. Гордієнком, була обрана для вимірювання рівнів нарцисизму, макіавеллізму та психопатії. Використання SD3 дозволило дослідити зв'язки між нарцисизмом і рисами, що входять до «темної тріади», надаючи можливість комплексного аналізу асоційованих з нарцисизмом антисоціальних тенденцій та поведінкових проявів. Наступним ключовим інструментом став опитувальник особистісного нарцисизму (NPI-16), адаптований Н. Пялат, О. Сенік та І. Кривенко, який забезпечив оцінку рівня вираженості нарцисизму як особистісної риси. Враховуючи його спрощену структуру, NPI-16 став ефективним інструментом для швидкої оцінки нарцисичних рис, що сприяло підвищенню точності відповідей респондентів.

Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (SPW), адаптована С. Карскановою, дозволила оцінити ключові компоненти загального психологічного благополуччя, як-от автономію, особистісне зростання та позитивні стосунки з іншими. Методика «Діагностика міжособової залежності», розроблена О. Кочаряном, Є. Фроловою та І. Бару, оцінювала рівень співзалежних моделей поведінки. Оскільки міжособистісна залежність може впливати на формування нарцисичних рис, застосування цього інструменту дозволило отримати дані про емоційну залежність та психологічну вразливість у стосунках.

Анкета здоров'я пацієнта (RHQ-9) оцінювала рівень депресії як супутнього психологічного чинника, який може взаємодіяти з нарцисичними рисами, впливаючи на емоційне благополуччя та соціальну адаптацію респондентів. Для визначення п'яти основних факторів особистості (екстраверсія, добросовісність, дружелюбність, емоційна стабільність та

відкритість до нового досвіду) застосовувався короткий п'ятифакторний опитувальник особистості (TIPI-UKR), адаптований М. Кліманською та І. Галецькою. Він дозволив виявити зв'язок між базовими особистісними характеристиками та нарцисичними проявами, що поглибило розуміння індивідуально-психологічної структури нарцисизму. Завершальним інструментом став Міжнародний опитувальник травми (ITQ), розроблений Oxford Centre for Anxiety Disorders and Trauma, який допоміг оцінити симптоми ПТСР і їх вплив на емоційну самоорганізацію респондентів.

Комплекс психодіагностичних методик дозволив детально дослідити психологічні чинники нарцисизму у зрілому віці та забезпечив надійну основу для подальшого аналізу взаємозв'язків між нарцисичними проявами, загальним психологічним станом та соціальною адаптацією особистості.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Загальний огляд результатів дослідження

Було досліджено особливості прояву компонентів «темної тріади» серед осіб зрілого віку, а саме нарцисизму, макіавеллізму та психопатії (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати методики «Темна тріада»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Нарцисизм	25,5	26,03	10,90	9	45
Макіавеллізм	28	26,44	11,04	9	45
Психопатія	24	25,29	10,87	9	45

Результати за методикою «Темна тріада» продемонстрували певні тенденції в їхніх характеристиках. Зокрема, медіана значень для нарцисизму становила 25,5, середнє значення – 26,03, а стандартне відхилення – 10,90. Це вказує на те, що рівень нарцисизму серед респондентів є досить варіативним, але в цілому залишається помірним. Для макіавеллізму медіана становила 28, середнє значення – 26,44, а стандартне відхилення – 11,04. Ці показники свідчать про те, що макіавеллізм, як стратегія маніпулятивної та цілеспрямованої поведінки, є дещо більш вираженим порівняно з нарцисизмом. Психопатія виявилася близькою до макіавеллізму за середнім рівнем (25,29) і стандартним відхиленням (10,87), що говорить про схожість у варіативності цієї риси.

Аналіз розподілу рівнів вираженості цих характеристик дозволив виявити цікаві закономірності (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рівень прояву темної тріади (у %)

Групи	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Нарцисизм	38,6%	31,4%	30%
Макіавеллізм	38,6%	21,4%	40%
Психопатія	44,3%	21,4%	34,3%

У групі нарцисизму низький рівень спостерігався у 38,6% респондентів, середній рівень – у 31,4%, а високий – у 30%. Це свідчить про те, що нарцисизм розподілений відносно рівномірно між респондентами, хоча помітна тенденція до його середнього та високого рівнів у значної частини вибірки. Макіавеллізм виявився найбільш яскраво вираженим серед характеристик «темної тріади»: високий рівень зафіксовано у 40% респондентів, тоді як середній рівень спостерігався у 21,4%, а низький у 38,6%.

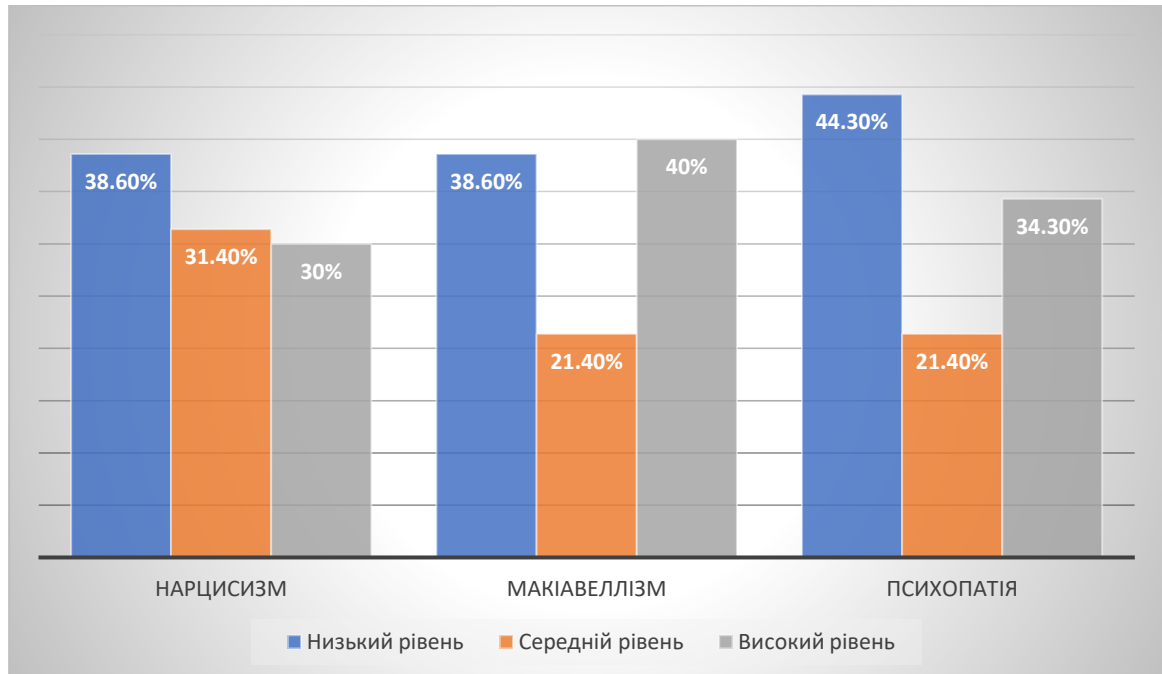

Рис. 3.1. Рівень прояву темної тріади

Це може вказувати на те, що стратегічна маніпулятивність і орієнтація на досягнення своїх цілей за будь-яку ціну є досить поширеним явищем у зрілому віці. Психопатія також має виражені прояви, хоча низький рівень цієї

риси був зафіксований у 44,3% респондентів, середній – у 21,4%, а високий – у 34,3%. Отримані результати вказують на те, що емоційна холодність та імпульсивність, властиві психопатії, зустрічаються дещо рідше, ніж макіавеллізм, проте мають значний рівень у третини респондентів.

Серед осіб зрілого віку найбільш поширеними рисами «темної тріади» є макіавеллізм та нарцисизм, які можуть бути пов'язані з адаптивними механізмами у соціальному середовищі, спрямованими на досягнення успіху чи підвищення самоствердження. Психопатія, хоча й менш поширена, також може відігравати роль у поведінці, орієнтованій на досягнення особистих цілей, але з меншою здатністю до врахування соціальних норм і почуттів інших людей.

Було проведено аналіз міри прояву нарцисизму у вибірці осіб зрілого віку за допомогою «Опитувальника особистісного нарцисизму» (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Результати методики «Опитувальника особистісного нарцисизму»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Міра нарцисизму	9	8,81	4,21	0	16

Середнє значення нарцисизму становить 8,81, а медіана – 9, що свідчить про відносно помірний рівень вираженості цієї риси в загальній вибірці. Однак навіть за таких середніх показників варіативність результатів (стандартне відхилення 4,21) свідчить про наявність суттєвих індивідуальних відмінностей у рівнях нарцисизму серед досліджуваних осіб. Це вказує на неоднорідність групи, де можуть бути представлені як особи з дуже низьким рівнем нарцисизму, так і ті, для кого характерна висока його вираженість.

Аналіз розподілу респондентів за рівнями нарцисизму показав, що найбільша частка осіб (44,3%) має середній рівень прояву цієї характеристики. Це може бути індикатором того, що для більшості людей зрілого віку

нарцисизм не є ключовою рисою, але певною мірою підтримує їхнє уявлення про себе, забезпечуючи адаптацію до соціальних вимог і життєвих ситуацій. Помірний рівень нарцисизму можна розглядати як функціональний, адже він сприяє досягненню цілей, підтриманню самоповаги та задоволенню потреб у соціальному визнанні без значного впливу на міжособистісні стосунки (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рівень міри прояву нарцисизму (у %)

Групи	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Міра нарцисизму	28,6%	44,3%	27,1%

Низький рівень нарцисизму був виявлений у 28,6% респондентів. Це може свідчити про те, що значна частка людей має меншу потребу у зовнішньому визнанні або уявленні про власну унікальність. Такі особи можуть бути менш схильними до демонстративної поведінки або до акцентування своєї значущості. Ймовірно, їхня самооцінка базується на інших психологічних ресурсах, таких як внутрішня впевненість, альтруїстичні тенденції або орієнтація на гармонійні стосунки.

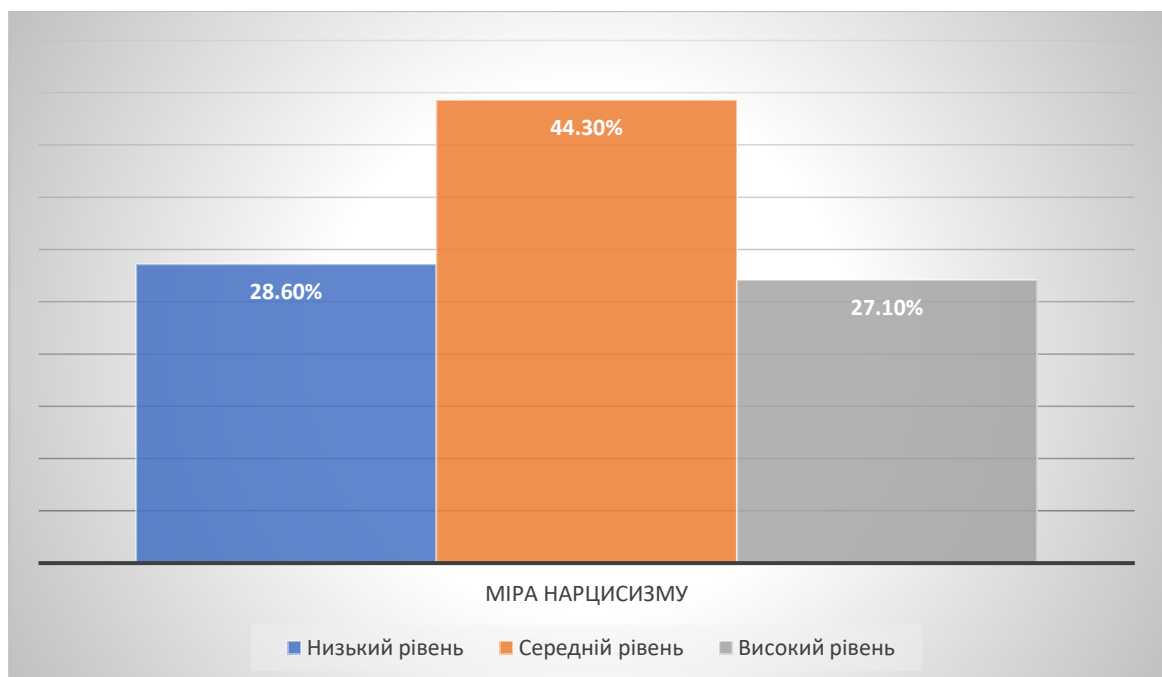

Рис. 3.2. Рівень міри прояву нарцисизму

Водночас високий рівень нарцисизму, який зафіксовано у 27,1% респондентів, є важливим для аналізу, оскільки свідчить про наявність певної частки осіб, для яких притаманна підвищена увага до себе, прагнення до унікальності, необхідність у схваленні оточення. Такі прояви можуть бути адаптивними в умовах конкурентного середовища, але водночас супроводжуватися ризиками для міжособистісних стосунків, наприклад, через підвищені вимоги до інших, відчуття невдоволення через недостатнє визнання чи можливе ігнорування емоцій інших людей.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок про те, що нарцисизм у зрілому віці може мати як адаптивний, так і потенційно дезадаптивний характер, залежно від рівня його вираженості та контексту, у якому він проявляється. Середній рівень нарцисизму може сприяти ефективній соціальній взаємодії та реалізації цілей, тоді як високий рівень може сигналізувати про труднощі у міжособистісній взаємодії та схильність до конфліктності. Низький рівень, своєю чергою, може бути асоційований із меншими амбіціями, але й більшою орієнтацією на взаємність і кооперацію у стосунках.

Було досліджено рівні психологічного благополуччя осіб зрілого віку за допомогою шкали К. Ріфф (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Результати методики «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Автономія	52	51,49	19,37	15	84
Управління навколишнім середовищем	51	51,24	18,91	15	84
Особистісне зростання	54,5	52,79	20,26	14	84
Позитивні стосунки з іншими	49,5	49,87	20,71	14	84
Ціль у житті	54	51,46	21,94	14	84
Самоприйняття	57	53,83	19,62	14	84
Психологічне благополуччя	307	310,67	92,10	122	485

Отримані результати свідчать про варіативність основних компонентів благополуччя, що охоплюють такі аспекти, як автономія, управління навколишнім середовищем, особистісне зростання, позитивні стосунки з іншими, ціль у житті та самоприйняття. Середнє значення загального психологічного благополуччя становить 310,67, що є помірним показником, але значне стандартне відхилення (92,10) свідчить про істотні індивідуальні відмінності в рівнях благополуччя серед досліджуваної вибірки.

Розглядаючи окремі складові благополуччя, можна зазначити, що найвищі середні показники спостерігалися за шкалою самоприйняття (53,83) та особистісного зростання (52,79), що свідчить про загальну тенденцію до позитивного ставлення до себе та усвідомлення власного розвитку серед учасників дослідження. Ці аспекти можуть вказувати на те, що у зрілому віці особи схильні оцінювати свої досягнення, приймати власні недоліки та активно розвивати нові можливості. У той же час, показник позитивних стосунків з іншими (49,87) демонструє нижчий рівень у порівнянні з іншими аспектами, що може свідчити про певні труднощі в підтриманні близьких та гармонійних міжособистісних відносин. Автономія (51,49) та управління навколишнім середовищем (51,24) мають схожі середні значення, що свідчить про помірну здатність до самостійного прийняття рішень та ефективного контролю зовнішніх обставин (див. табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Рівень прояву психологічного благополуччя (у %)

Групи	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Психологічне благополуччя	52,9%	32,9%	14,3%

Аналіз рівнів психологічного благополуччя серед досліджуваних груп показав, що більшість респондентів (52,9%) перебувають на низькому рівні загального благополуччя. Це може свідчити про недостатню задоволеність

життям та складнощі у реалізації своїх психологічних потреб у частини осіб зрілого віку. Середній рівень благополуччя був зафіксований у 32,9% учасників, що вказує на певний баланс між досягненням особистих цілей і труднощами у життєвих обставинах. Високий рівень психологічного благополуччя проявляється лише у 14,3% респондентів, що може бути результатом успішної адаптації, позитивного досвіду та реалізації значущих життєвих цілей.

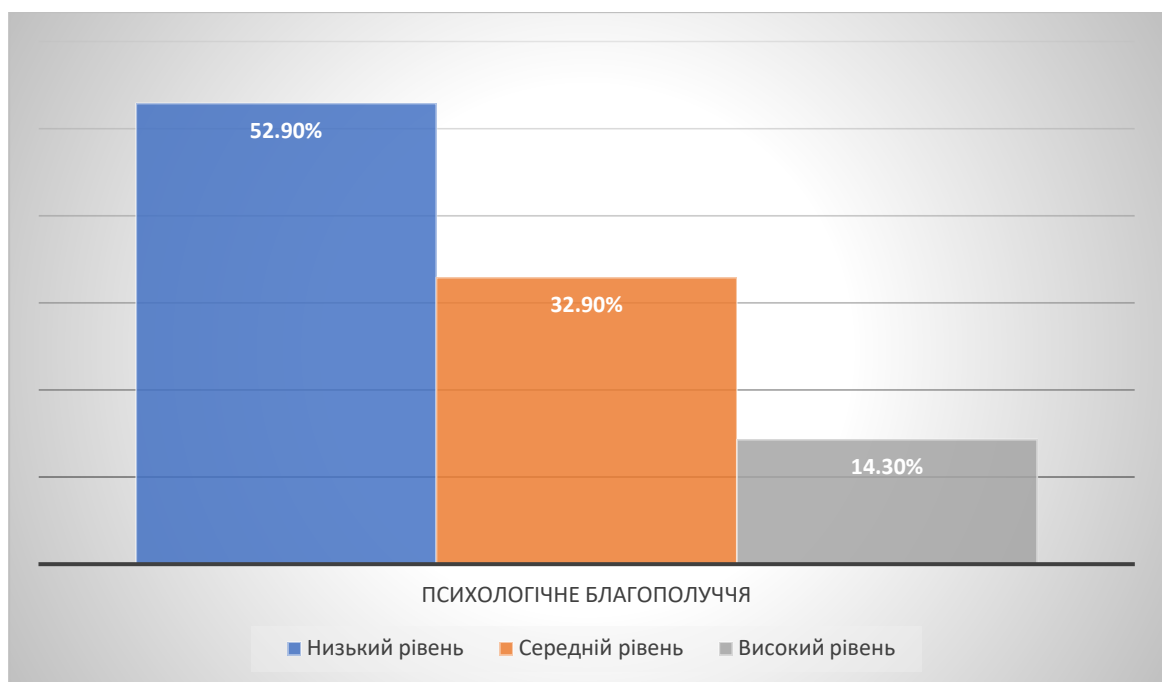

Рис. 3.3. Рівень прояву психологічного благополуччя

Психологічне благополуччя осіб зрілого віку залежить від багатьох факторів, включаючи їхні здатності до самоприйняття, підтримки стосунків, реалізації цілей та адаптації до умов навколишнього середовища. Найвищі показники за шкалами особистісного зростання та самоприйняття вказують на те, що ці аспекти можуть бути ключовими джерелами внутрішньої стабільності та задоволеності. Водночас низькі результати значної частини вибірки свідчать про необхідність звернення уваги на особливості їхнього соціального та емоційного функціонування, які можуть суттєво впливати на загальний рівень благополуччя.

Було досліджено рівні міжособової залежності у респондентів зрілого віку за допомогою методики «Діагностика міжособової залежності» (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Результати методики «Діагностика міжособової залежності»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Міра співзалежних моделей в поведінці індивіда	6	5,74	2,98	0	10

Отримані результати свідчать про те, що середній показник міри співзалежних моделей у поведінці індивідів становить 5,74, тоді як медіана – 6, що свідчить про переважно помірний рівень цієї характеристики серед досліджуваної вибірки. Значення стандартного відхилення (2,98) вказує на те, що індивідуальні відмінності в рівнях міжособової залежності є помітними, але залишаються в межах передбачуваної варіативності для групи осіб цього вікового періоду.

Аналіз розподілу респондентів за рівнями міри прояву співзалежних стосунків дозволив виявити певні закономірності. Найбільша частка респондентів (37,1%) виявила середній рівень співзалежності, що свідчить про тенденцію до балансування між автономністю та залежністю у взаєминах. Це може бути наслідком того, що у зрілому віці люди прагнуть до підтримання взаємозалежності, яка забезпечує їм відчуття емоційної підтримки та стабільності, але при цьому не обмежує їхню особисту свободу (див. табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Рівень міри прояву співзалежних стосунків (у %)

Групи	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Міра співзалежних моделей в поведінці індивіда	30%	37,1%	32,9%

Водночас 30% учасників дослідження продемонстрували низький рівень міжособової залежності, що вказує на схильність до більшої автономності у стосунках, уникання сильного емоційного включення у проблеми інших або потребу в особистому просторі. Така характеристика може бути адаптивною у випадках, коли особи мають розвинуту самостійність та впевненість у власних силах.

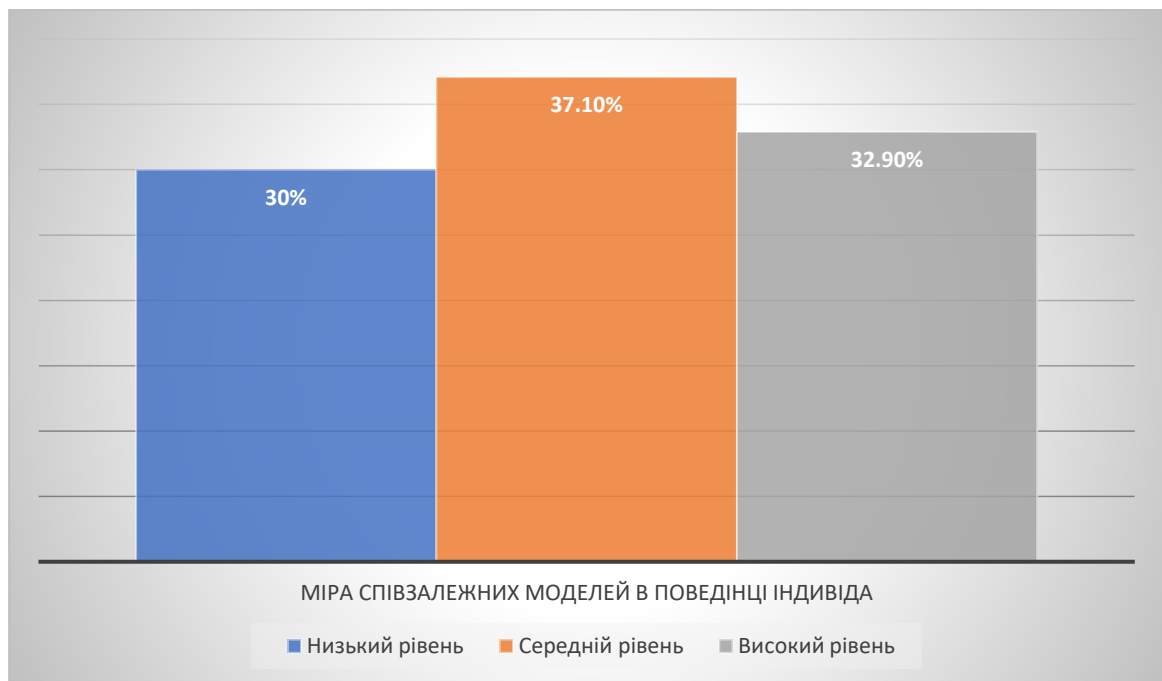

Рис. 3.4. Рівень міри прояву співзалежних стосунків

Проте високий рівень співзалежності, виявлений у 32,9% респондентів, свідчить про значну частку людей, які схильні до надмірної емоційної залежності від інших, потреби у постійному схваленні чи підтвердженні власної значущості через стосунки. Такі особливості можуть бути асоційовані з труднощами у встановленні меж у взаєминах, страхом втрати близьких або зниженим рівнем внутрішньої стабільності. У певних випадках така поведінка може бути дезадаптивною, оскільки вона створює ризик для емоційного виснаження чи розчарувань у міжособистісній взаємодії.

Результати дослідження вказують на те, що міра міжособової залежності у зрілому віці є досить варіативною і може виконувати як адаптивну, так і потенційно дезадаптивну роль залежно від контексту і рівня вираженості. Помірна міра співзалежності може сприяти підтриманню емоційного

благополуччя та створенню гармонійних стосунків, тоді як надмірна залежність може ускладнювати автономію особистості та її психологічну стійкість.

Було досліджено рівень прояву депресивних симптомів у вибірці осіб зрілого віку за допомогою «Анкети здоров'я пацієнта» (див. табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Результати методики «Анкета здоров'я пацієнта»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Депресія	9,5	10,7	7,11	0	27

Отримані результати показали, що середній рівень депресії становить 10,7, а медіана – 9,5. Це свідчить про те, що загальний рівень депресивних проявів у вибірці є помірним, хоча варіативність результатів є суттєвою, про що свідчить стандартне відхилення 7,11. Це може вказувати на значні індивідуальні відмінності в рівнях депресії серед досліджуваних респондентів, що відображає різні ступені їхнього емоційного стану та психологічного благополуччя.

Аналіз розподілу респондентів за рівнями депресії показав, що лише 21,4% учасників не мають ознак депресивних симптомів, що свідчить про те, що більшість людей у зрілому віці певною мірою відчують вплив депресивного стану (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Рівень прояву депресії (у %)

Групи	Відсутня	Легка	Виражена	Важка
Депресія	21,4%	28,6%	37,1%	12,9%

Легкий рівень депресії спостерігався у 28,6% респондентів, що свідчить про частковий вплив негативного емоційного стану, який, хоча й не досягає клінічно значущого рівня, може позначатися на загальному рівні життєвого задоволення. Найбільша частка респондентів, 37,1%, мала виражений рівень

депресії, що свідчить про поширеність цього стану у вибірці. Високий рівень депресивних симптомів може вказувати на істотний емоційний дискомфорт, складнощі в адаптації та підвищену вразливість до стресових факторів у зрілому віці. Водночас важка депресія була виявлена у 12,9% респондентів, що свідчить про наявність групи, яка може потребувати спеціалізованої психологічної чи медичної допомоги.

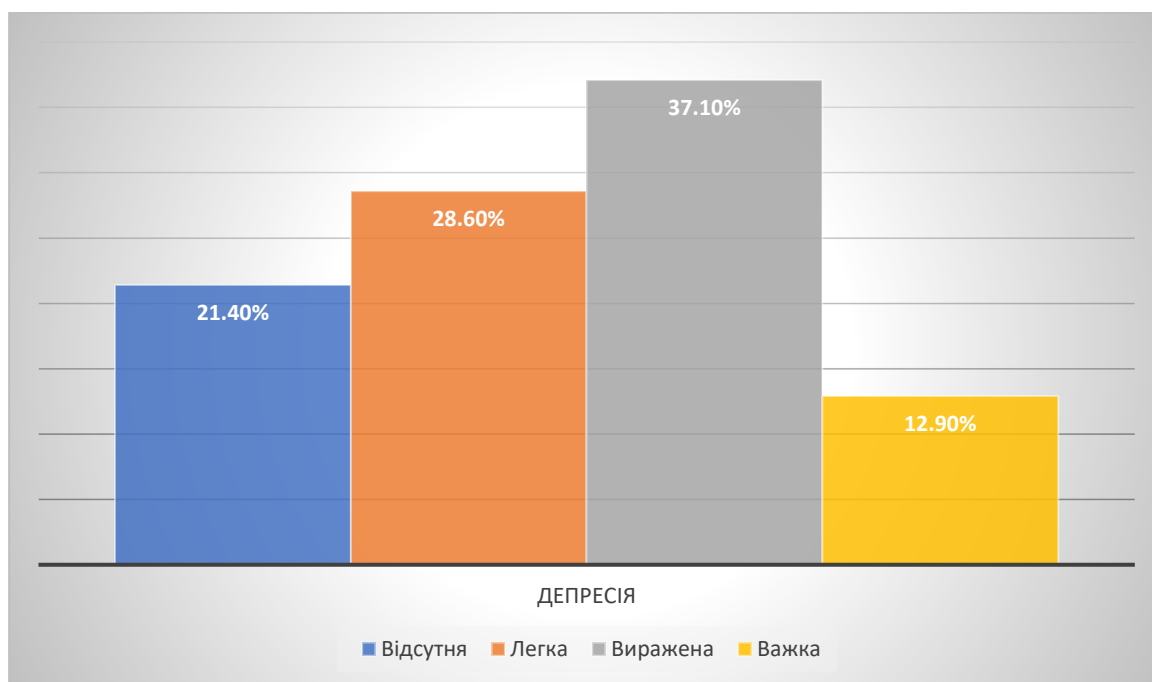

Рис. 3.5. Рівень прояву депресії

Депресивні симптоми є поширеним явищем серед осіб зрілого віку, що, ймовірно, пов'язано із життєвими викликами цього періоду, такими як зростаюче відчуття втрат, вікові зміни, професійні чи сімейні труднощі. Низький відсоток учасників із відсутністю депресії підкреслює необхідність уважного ставлення до емоційного стану в цьому віці, навіть якщо симптоми не досягають високого рівня вираженості.

Легкий та помірний рівень депресії, які були найбільш поширеними, можуть свідчити про потребу у підтримуючих психологічних заходах або стратегіях емоційної регуляції, тоді як виражені та важкі форми депресії вимагають втручання фахівців для забезпечення належного рівня підтримки та профілактики негативних наслідків для психологічного та фізичного здоров'я.

Було досліджено особистісні риси осіб зрілого віку за допомогою «Короткого п'ятифакторного опитувальника особистості», що дозволило оцінити такі ключові аспекти, як екстраверсія, дружелюбність, добросовісність, емоційна стабільність та відкритість до нового досвіду (див. табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Результати методики «Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Екстраверсія	7	7,26	4,05	0	14
Дружелюбність	7	7,1	4,56	0	14
Добросовісність	8	7,76	3,91	0	14
Емоційна стабільність	7	7,4	3,88	0	14
Відкритість новому досвіду	7	7,63	4,19	0	14

Отримані результати свідчать про загалом збалансований розподіл цих рис серед вибірки, оскільки всі середні значення знаходяться в межах помірною рівня. Найвищі середні показники були зафіксовані за шкалою добросовісності (7,76) та відкритості до нового досвіду (7,63), що може вказувати на те, що респонденти схильні до планування, організованості, відповідальності, а також демонструють інтерес до нових знань, ідей та досвіду.

Екстраверсія має середнє значення 7,26, що вказує на те, що більшість респондентів володіють помірним рівнем соціальної активності, енергії та схильності до взаємодії з іншими. Це може свідчити про збалансованість між потребою у спілкуванні та здатністю проводити час наодинці, що характерно для осіб зрілого віку, які зазвичай зосереджені на підтримці якісних, а не кількісних соціальних контактів. Дружелюбність, зі середнім значенням 7,1, свідчить про наявність у більшості респондентів помірної схильності до співчуття, терпимості та готовності до співпраці, хоча стандартне відхилення вказує на значні індивідуальні відмінності в цьому аспекті.

Емоційна стабільність має середнє значення 7,4, що вказує на здатність респондентів до контролю своїх емоцій, адаптації до стресових ситуацій та збереження психологічної рівноваги. Це є важливим показником, враховуючи вікові виклики, з якими стикаються люди у зрілому віці. Водночас стандартне відхилення за цим показником є відносно низьким, що свідчить про відносну однорідність у здатності до емоційного регулювання в досліджуваній групі.

Окремої уваги заслуговує високий показник відкритості до нового досвіду, який демонструє інтерес до творчих ідей, пошуку нових вражень та гнучкості мислення. Це може свідчити про те, що у зрілому віці люди, незважаючи на стереотипи про зниження гнучкості, продовжують шукати нові можливості для розвитку та відкриття, що сприяє їхньому загальному благополуччю.

Особистісний профіль осіб зрілого віку відображає гармонійний баланс між адаптаційними здібностями, соціальною орієнтованістю та когнітивною гнучкістю. Високі середні показники добросовісності та відкритості свідчать про цінність цих характеристик у зрілому віці для підтримання життєвих цілей, розвитку та збереження психологічного благополуччя. Водночас помірні рівні екстраверсії та дружелюбності підкреслюють тенденцію до обмеженого, але якісного соціального залучення, що є характерним для цього періоду життя. Емоційна стабільність забезпечує стійкість до викликів і здатність долати труднощі, зберігаючи внутрішню рівновагу.

Було досліджено різні аспекти травматичного досвіду та його впливу на психологічний стан осіб зрілого віку за допомогою «Міжнародного опитувальника травми» (див. табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Результати методики «Міжнародний опитувальник травми»

Змінні	Медіана	Середнє	Стандарт. відхил.	Мін.	Макс.
Інтрузія	6	5,3	3,27	0	10
Уникнення	6	5,41	3	0	10

Продовження табл. 3.12

Гіперпильність	6	5,53	3,14	0	10
Функціональні порушення ПТСР	5	5,07	2,63	0	10
Порушення емоційної самоорганізації	5	5,3	3,05	0	10
Негативна Я-концепція	6	5,66	2,94	0	10
Порушення у стосунках з іншими людьми	5	5,01	3,05	0	10
Функціональні порушення самоорганізації	5	5,01	2,46	0	10

Отримані результати свідчать про те, що основні прояви, пов'язані з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), мають помірну інтенсивність, що підтверджується середніми значеннями за всіма змінними, які коливаються в межах від 5,01 до 5,66. Це вказує на те, що для значної частини респондентів травматичний досвід, хоча і впливає на їхнє емоційне та функціональне благополуччя, не досягає критичних рівнів, які могли б суттєво ускладнювати повсякденне життя.

Зокрема, інтрузія, яка характеризується непроханими спогадами, нав'язливими думками та емоціями, пов'язаними з травмою, має середнє значення 5,3. Це свідчить про те, що респонденти періодично відчують труднощі, пов'язані з повторним переживанням травматичних подій. Уникнення, яке включає спроби уникати думок, почуттів або ситуацій, пов'язаних із травмою, має середнє значення 5,41, що є свідченням поширеної стратегії захисту від травматичного досвіду. Гіперпильність, яка відображає підвищену настороженість та реактивність на потенційні загрози, дещо вища за попередні показники (5,53), що може вказувати на постійний емоційний напруження та труднощі в розслабленні.

Особливу увагу привертають результати щодо порушень емоційної самоорганізації (5,3) та негативної Я-концепції (5,66). Вони свідчать про те, що травматичний досвід може впливати на здатність респондентів до регуляції

емоцій та створювати негативний образ самого себе. Такі порушення є суттєвими, оскільки вони не лише посилюють суб'єктивний емоційний дистрес, але й можуть ускладнювати соціальну адаптацію та прийняття конструктивних рішень. Також було виявлено функціональні порушення, пов'язані як із ПТСР (5,07), так і з самоорганізацією (5,01), що вказує на труднощі в ефективному виконанні щоденних обов'язків або підтриманні звичного ритму життя через психологічні бар'єри.

Порушення у стосунках з іншими людьми, які мають середнє значення 5,01, вказують на те, що травматичний досвід може ускладнювати встановлення та підтримання гармонійних взаємин. Це може проявлятися у вигляді недовіри, емоційної відстороненості або труднощів у спілкуванні. Такі результати підкреслюють вплив травматичних подій на соціальне функціонування та потребу в підтримці, спрямованій на відновлення міжособистісної близькості та довіри.

Травматичний досвід, навіть якщо не призводить до тяжких форм ПТСР, значно впливає на ключові аспекти психологічного благополуччя, зокрема на емоційну регуляцію, соціальні взаємини та самоорганізацію. Такі порушення потребують уважного підходу в дослідженні їхніх причин та наслідків, а також розробки програм психологічної допомоги, спрямованих на поліпшення емоційної стійкості, реконструкцію позитивного образу себе та інтеграцію травматичного досвіду в життєву історію людини. Це дозволить знизити рівень емоційного дистресу та сприяти більш гармонійному функціонуванню осіб зрілого віку.

3.2. Статеві відмінності в прояві нарцисизму особистості зрілого віку

У дослідженні було проаналізовано статеві відмінності в проявах нарцисизму у зрілому віці за результатами методик «Темна тріада» та «Опитувальник особистісного нарцисизму» (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Статеві відмінності за методикою «Темна тріада»

Змінні	р-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Нарцисизм	0,026*	0,393	27,7	25,3
Макіавеллізм	0,049*	0,337	27,3	26,6
Психопатія	0,163	0,261	27	24,6

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Результати показали, що за методикою «Темна тріада» спостерігаються статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками у рівнях нарцисизму ($p = 0,026$) і макіавеллізму ($p = 0,049$), що підтверджує наявність статевої специфіки в цих характеристиках. Чоловіки демонструють вищий рівень нарцисизму (середнє значення 27,7 проти 25,3 у жінок) і макіавеллізму (27,3 проти 26,6). Ці відмінності мають помірну силу ефекту (0,393 для нарцисизму та 0,337 для макіавеллізму), що вказує на те, що хоча різниця є значущою, вона не є радикальною, але має певний вплив на прояви цих характеристик у чоловіків і жінок.

Для психопатії статевої відмінності статистично незначущі ($p = 0,163$), хоча середні значення свідчать про тенденцію до вищого рівня у чоловіків (27,0 порівняно з 24,6 у жінок). Сила ефекту (0,261) також є невисокою, що свідчить про слабкий вплив статевого чинника на цей аспект «Темної тріади». Таким чином, психопатія, на відміну від нарцисизму та макіавеллізму, є менш підвладною статевої специфіці у зрілому віці, що може вказувати на її більшу стабільність як особистісної риси.

Таблиця 3.14

Статеві відмінності за методикою «Опитувальника особистісного нарцисизму»

Змінні	р-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Міра нарцисизму	0,850	0,026	8,69	8,94

Результати методики «Опитувальник особистісного нарцисизму» продемонстрували відсутність статистично значущих статевих відмінностей у рівні нарцисизму ($p = 0,850$). Чоловіки та жінки мали дуже близькі середні значення (8,69 у чоловіків та 8,94 у жінок), а сила ефекту (0,026) вказує на те, що статевий чинник практично не впливає на міру особистісного нарцисизму, вимірюваного цим інструментом. Це може свідчити про те, що нарцисизм, як риса, яка акцентує увагу на самовизначенні, схильності до визнання та самозакоханості, проявляється подібним чином у чоловіків і жінок у зрілому віці.

Статева специфіка у проявах нарцисизму та пов'язаних із ним характеристик є залежною від контексту та методики вимірювання. Хоча за даними «Темної тріади» чоловіки демонструють дещо вищий рівень нарцисизму та макіавеллізму, за даними «Опитувальника особистісного нарцисизму» ця різниця стає непомітною. Це може свідчити про те, що нарцисизм у чоловіків може більше пов'язуватися із зовнішніми проявами, такими як прагнення до домінування чи маніпуляції, тоді як у жінок він може мати більш внутрішню, інтроспективну природу.

Було досліджено статеві відмінності у психологічному благополуччі осіб зрілого віку за допомогою шкали К. Ріфф. Отримані результати демонструють наявність як статистично значущих, так і незначущих відмінностей між чоловіками та жінками в різних аспектах благополуччя. Серед змінних, де значущість була виявлена, спостерігалися певні тенденції, які свідчать про специфіку статевого впливу на психологічні характеристики (див. табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Статеві відмінності за методикою «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф»

Змінні	р-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Автономія	0,689	0,056	52,7	50,3
Управління навколишнім середовищем	0,031*	0,340	53,3	49,2
Особистісне зростання	0,041*	0,315	51,1	54,5
Позитивні стосунки з іншими	0,026*	0,369	52,6	47,2
Ціль у житті	0,668	0,060	52,9	50,1
Самоприйняття	0,045*	0,162	56,4	51,3
Психологічне благополуччя	0,051	0,215	318,9	302,4

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Значущі відмінності були виявлені у таких аспектах, як управління навколишнім середовищем ($p = 0,031$), особистісне зростання ($p = 0,041$), позитивні стосунки з іншими ($p = 0,026$) та самоприйняття ($p = 0,045$). Чоловіки демонструють вищі середні значення у здатності до управління навколишнім середовищем (53,3 проти 49,2 у жінок), що може свідчити про їхню більшу орієнтацію на контроль ситуацій, прийняття рішень і вплив на обставини. Ця відмінність має помірну силу ефекту (0,340), що підтверджує її значущість. Водночас жінки виявляють вищі середні показники особистісного зростання (54,5 проти 51,1 у чоловіків), що свідчить про їхню схильність до саморозвитку, пошуку нових можливостей і самовдосконалення. Хоча різниця тут також є помірною (сила ефекту 0,315), вона вказує на значущу роль цього аспекту у жіночому психологічному благополуччі.

Ще однією важливою відмінністю є позитивні стосунки з іншими, де чоловіки мали вищі середні показники (52,6 проти 47,2 у жінок). Це може свідчити про те, що чоловіки у зрілому віці відчувають більшу задоволеність від соціальних взаємодій або можуть мати стратегії, які забезпечують їм більшу гармонійність у міжособистісних стосунках. Сила ефекту у цій змінній

(0,369) вказує на помітний вплив статевого чинника. Вищі середні значення за шкалою самоприйняття у чоловіків (56,4 проти 51,3 у жінок) також свідчать про тенденцію до більш позитивного ставлення до себе серед чоловіків, що може бути пов'язано із культурними чи соціальними факторами, які сприяють їхній впевненості у зрілому віці.

Інші аспекти, такі як автономія ($p = 0,689$), ціль у житті ($p = 0,668$) та загальний рівень психологічного благополуччя ($p = 0,051$), не продемонстрували статистично значущих відмінностей. Це вказує на те, що ці характеристики є більш універсальними для обох статей і не залежать суттєво від статевого чинника. Наприклад, рівні автономії, які становлять 52,7 у чоловіків та 50,3 у жінок, є дуже близькими, що свідчить про схожу здатність до самостійного прийняття рішень та незалежності.

Статеві відмінності в психологічному благополуччі у зрілому віці мають диференційований характер, залежно від конкретного аспекту благополуччя. Чоловіки демонструють вищі рівні управління навколишнім середовищем, позитивних стосунків із іншими та самоприйняття, тоді як жінки перевершують чоловіків у сфері особистісного зростання.

У дослідженні було проаналізовано статові відмінності у проявах міжособової залежності та депресії серед осіб зрілого віку за результатами методик «Діагностика міжособової залежності» (див. табл. 3.16) та «Анкета здоров'я пацієнта» (див. табл. 3.17).

Таблиця 3.16

Статеві відмінності за методикою «Діагностика міжособової залежності»

Змінні	p-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Міра співзалежних моделей в поведінці індивіда	0,044*	0,361	5,26	6,23

Примітка: «» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.*

За методикою «Діагностика міжособової залежності» спостерігалися статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками ($p = 0,044$).

Середні значення свідчать про те, що жінки виявляють вищий рівень співзалежних моделей у поведінці (6,23 проти 5,26 у чоловіків). Сила ефекту (0,361) підтверджує помірний вплив статі на рівень міжособової залежності. Це може свідчити про те, що жінки більшою мірою орієнтовані на взаємодію, яка характеризується емоційною залученістю, потребою у підтримці та схильністю до жертвування власними інтересами заради стосунків. Такі результати можуть бути пояснені традиційними соціокультурними ролями, які заохочують жінок до більшої емоційної включеності у міжособистісні взаємодії, а також різною стратегією побудови стосунків у чоловіків та жінок у зрілому віці. Чоловіки, у свою чергу, демонструють нижчий рівень співзалежності, що може бути пов'язано із більшою автономністю або прагненням зберігати емоційну дистанцію в міжособистісних контактах.

Таблиця 3.17

Статеві відмінності за методикою «Анкета здоров'я пацієнта»

Змінні	р-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Депресія	0,930	0,013	10,94	10,46

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Щодо депресії, яка аналізувалася за допомогою «Анкети здоров'я пацієнта», статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками виявлено не було ($p = 0,930$). Середні значення також виявилися дуже близькими: 10,94 у чоловіків та 10,46 у жінок, що свідчить про однаковий рівень депресивних симптомів у представників обох статей. Сила ефекту (0,013) є вкрай низькою, що підтверджує відсутність впливу статевого чинника на рівень депресії. Ці результати можуть свідчити про те, що депресія у зрілому віці є універсальною реакцією на життєві труднощі, яка не має суттєвих статевих відмінностей, і пов'язана радше із загальними психологічними та соціальними факторами, ніж зі статевими особливостями.

Міжособова залежність є рисою, яка демонструє значну статеву специфіку у зрілому віці, що може мати як адаптивний, так і дезадаптивний

вплив залежно від контексту. Водночас депресія виявляється більш універсальною рисою, яка характерна для представників обох статей на подібному рівні. Це вказує на важливість урахування статевих особливостей у роботі з емоційними і міжособистісними труднощами, тоді як підходи до роботи з депресією можуть залишатися однаковими для обох статей.

У дослідженні було проаналізовано статеві відмінності у проявах п'яти основних особистісних рис за результатами методики «Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості» (див. табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Статеві відмінності за методикою «Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості»

Змінні	р-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Екстраверсія	0,126	0,211	7,63	6,89
Дружелюбність	0,042*	0,289	7,83	6,37
Добросовісність	0,047*	0,283	8,31	7,2
Емоційна стабільність	0,981	0,004	7,43	7,37
Відкритість новому досвіду	0,764	0,042	7,46	7,8

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Зокрема, статистично значущі відмінності були виявлені за показниками дружелюбності ($p = 0,042$) і добросовісності ($p = 0,047$). Чоловіки показали вищий рівень дружелюбності (7,83 проти 6,37 у жінок), що може свідчити про більшу схильність до кооперації, толерантності та збереження гармонійних міжособистісних стосунків. Сила ефекту (0,289) свідчить про помірний вплив статі на цей аспект особистості. Вищий рівень добросовісності у чоловіків (8,31 проти 7,2 у жінок) також вказує на їхню орієнтацію на організованість, відповідальність і дисципліну. Це може бути пов'язано із соціальними очікуваннями щодо поведінки чоловіків у зрілому віці, які вимагають від них чіткого дотримання ролей і обов'язків.

Щодо інших характеристик, таких як екстраверсія, емоційна стабільність та відкритість до нового досвіду, статистично значущих

відмінностей виявлено не було. Наприклад, екстраверсія у чоловіків і жінок показала подібні середні значення (7,63 проти 6,89; $p = 0,126$), що вказує на схожі рівні соціальної активності, потреби у спілкуванні та схильності до енергійної взаємодії з навколишнім середовищем. Аналогічно, емоційна стабільність виявила майже однакові результати (7,43 у чоловіків та 7,37 у жінок, $p = 0,981$), що свідчить про подібну здатність до емоційної регуляції, адаптації до стресу та підтримання внутрішньої рівноваги. Відкритість до нового досвіду також не показала значущих відмінностей (7,46 у чоловіків і 7,8 у жінок, $p = 0,764$), що вказує на схожий рівень зацікавленості в нових ідеях, творчому підході та готовності до змін.

Ці результати демонструють, що деякі риси особистості, такі як добросовісність і дружелюбність, є більш схильними до статевого впливу, тоді як екстраверсія, емоційна стабільність та відкритість залишаються стабільними та універсальними рисами, незалежно від статі. Це може свідчити про те, що статеві відмінності у зрілому віці є більш вираженими в тих аспектах особистості, які пов'язані з міжособистісною взаємодією та самодисципліною, ніж у рисах, пов'язаних із емоційною рівновагою чи когнітивною відкритістю.

Аналіз статевих відмінностей у показниках, отриманих за методикою «Міжнародний опитувальник травми», виявив суттєві статеві специфіки в окремих аспектах переживання та впливу травматичного досвіду. Результати свідчать про те, що деякі показники, такі як уникнення, порушення емоційної самоорганізації, порушення у стосунках з іншими людьми та функціональні порушення самоорганізації, демонструють статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками, тоді як інші змінні не виявили подібної значущості (див. табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Статеві відмінності за методикою «Міжнародний опитувальник травми»

Змінні	р-значущість	Сила ефекту	Середнє серед чоловіків	Середнє серед жінок
Інтрузія	0,497	0,094	5,03	5,57
Уникнення	0,034*	0,293	4,91	5,91
Гіперпильність	0,929	0,013	5,54	5,51
Функціональні порушення ПТСР	0,493	0,095	4,8	5,34
Порушення емоційної самоорганізації	0,029*	0,344	4,89	5,71
Негативна Я-концепція	0,324	0,237	5,29	6,03
Порушення у стосунках з іншими людьми	0,041*	0,334	4,43	5,6
Функціональні порушення самоорганізації	0,048*	0,344	4,54	5,49

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Серед змінних, які показали значущі відмінності, уникнення ($p = 0,034$) виявило вищий рівень у жінок (5,91 проти 4,91 у чоловіків). Це свідчить про те, що жінки частіше використовують цю стратегію як спосіб уникнути емоційного дискомфорту або нагадувань про травматичні події. Подібна тенденція спостерігається у показниках порушень емоційної самоорганізації ($p = 0,029$), де середні значення також є вищими у жінок (5,71 проти 4,89 у чоловіків). Це може свідчити про більшу вразливість жінок до емоційної дезорганізації після травматичних переживань, що, можливо, пов'язано з більш високим рівнем емоційної залученості та чутливості до стресу.

Суттєві відмінності також були виявлені у показниках порушень у стосунках з іншими людьми ($p = 0,041$), де жінки демонструють більш високі середні значення (5,6 проти 4,43 у чоловіків). Це може вказувати на те, що травматичний досвід суттєвіше впливає на здатність жінок підтримувати гармонійні міжособистісні стосунки, можливо, через посилення недовіри, емоційної дистанційності або страху бути пораненими у стосунках.

Аналогічна тенденція спостерігається у функціональних порушеннях самоорганізації ($p = 0,048$), де жінки також мають вищі середні показники (5,49 проти 4,54 у чоловіків), що свідчить про більш виражені труднощі у структуризації та управлінні власним життям після травматичних подій.

Змінні, такі як інтрузія, гіперпильність, функціональні порушення ПТСР та негативна Я-концепція, хоча і демонструють тенденцію до вищих значень у жінок, не виявили статистично значущих відмінностей. Наприклад, середній рівень інтрузії у жінок становить 5,57, порівняно з 5,03 у чоловіків ($p = 0,497$), що свідчить про схожу схильність до нав'язливих спогадів про травматичний досвід у представників обох статей. Гіперпильність ($p = 0,929$) також виявила близькі середні значення у чоловіків та жінок, що може свідчити про схожий рівень постійного емоційного напруження та реактивності на можливі загрози.

Травматичний досвід має статеву специфіку, причому жінки виявляють більш високі рівні уникнення, емоційної дезорганізації та труднощів у міжособистісній взаємодії після травматичних подій. Це може бути зумовлено соціокультурними та психологічними факторами, які роблять жінок більш схильними до емоційного реагування на травми, тоді як чоловіки демонструють дещо більшу емоційну стриманість або схильність до інших механізмів адаптації.

3.3. Зв'язок нарцисизму з міжособовою залежністю

Було проведено кореляційний аналіз для дослідження взаємозв'язків між проявами темної тріади, зокрема нарцисизму, макіавеллізму, психопатії, та особистісними рисами за допомогою коефіцієнта Спірмена (див. табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Кореляційний аналіз темної тріади з особистісними рисами (коефіцієнт Ч. Спірмена)

Змінні	Нарцисизм	Макіавеллізм	Психопатія
Екстраверсія	0,486*	0,174	0,176
Дружелюбність	0,492*	-0,151	0,016

Продовження табл. 3.20

Добросовісність	0,063	0,100	0,017
Емоційна стабільність	0,291	-0,104	-0,070
Відкритість новому досвіду	0,415*	0,098	0,049

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Результати аналізу демонструють, що нарцисизм має значущі позитивні кореляції з екстраверсією (0,486), дружелюбністю (0,492) та відкритістю до нового досвіду (0,415). Це свідчить про те, що нарцисичні особистості, як правило, є більш відкритими у соціальних взаємодіях, прагнуть до встановлення позитивних міжособистісних контактів та мають схильність до пошуку нових вражень, що може бути пов'язано з бажанням підтвердити свою значущість у взаємодії з іншими.

З іншого боку, нарцисизм демонструє слабку, але позитивну кореляцію з емоційною стабільністю (0,291), що може вказувати на відносно стійкий емоційний фон нарцисичних особистостей, хоча цей зв'язок не є настільки вираженим, як у випадку з іншими рисами. Добросовісність має незначний зв'язок із нарцисизмом (0,063), що може свідчити про те, що рівень відповідальності чи організованості не є визначальними у структурі нарцисизму.

Щодо інших складових темної тріади, таких як макіавеллізм та психопатія, їхній зв'язок із особистісними рисами є значно менш вираженим. Макіавеллізм має слабку позитивну кореляцію з добросовісністю (0,100) і відкритістю до нового досвіду (0,098), але демонструє негативний зв'язок із дружелюбністю (-0,151) та емоційною стабільністю (-0,104). Це вказує на те, що особи з макіавеллістичними тенденціями менш схильні до соціальної гармонії та емоційної стійкості. Психопатія, у свою чергу, демонструє мінімальні кореляції з усіма рисами, що може свідчити про її автономний характер у структурі особистості.

Результати свідчать про те, що нарцисизм, порівняно з іншими компонентами темної тріади, має найбільше спільного з позитивними рисами, такими як екстраверсія, дружелюбність та відкритість до нового досвіду. Це

підтверджує, що нарцисизм, хоч і належить до темної тріади, може мати більш соціально адаптивні прояви, спрямовані на підтримання позитивних міжособистісних відносин, але, водночас, супроводжується тенденцією до самозвеличення та підтвердження власної унікальності.

Було проведено кореляційний аналіз взаємозв'язків між проявами темної тріади, зокрема нарцисизму, макіавеллізму та психопатії, і показниками міжособової залежності, що дало змогу виявити значущі особливості взаємодії цих характеристик (див. табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Кореляційний аналіз темної тріади з міжособовою залежністю (коефіцієнт Спірмена)

Змінні	Нарцисизм	Макіавеллізм	Психопатія
Міра співзалежних моделей в поведінці індивіда	0,587*	0,012	0,116

Примітка: «» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.*

Аналіз засвідчив, що нарцисизм має високий позитивний кореляційний зв'язок із мірою співзалежних моделей у поведінці індивіда (0,587). Це свідчить про те, що особистості з вираженими нарцисичними рисами схильні до створення і підтримання співзалежних відносин, у яких вони можуть підтверджувати власну значущість через взаємодію з іншими людьми. Така схильність може проявлятися у вибудовуванні міжособистісних взаємин, де їхня особиста цінність підтримується увагою, визнанням або залежністю з боку партнера чи інших значущих людей.

Макіавеллізм, у свою чергу, виявився практично не пов'язаним із співзалежними моделями поведінки, що підтверджується мінімальним коефіцієнтом кореляції (0,012). Це вказує на те, що індивіди з макіавеллістичними установками менш схильні до формування емоційно залежних відносин, адже їхні міжособистісні стратегії здебільшого базуються на раціональності, маніпуляціях та прагматичних цілях, а не на взаємній прив'язаності чи залежності.

Психопатія також продемонструвала слабкий позитивний зв'язок із міжособовою залежністю (0,116), що може свідчити про часткову схильність осіб із психопатичними рисами до використання співзалежних відносин у своїх цілях. Проте цей зв'язок не є високим, що вказує на те, що для таких осіб співзалежність не є ключовою характеристикою у вибудовуванні міжособистісних відносин.

Результати кореляційного аналізу демонструють, що з-поміж усіх компонентів темної тріади саме нарцисизм виявляє найсильніший зв'язок із міжособовою залежністю. Це свідчить про те, що нарцисичні особистості значно частіше створюють співзалежні відносини, які дозволяють їм підтримувати почуття власної важливості, отримуючи визнання та підтвердження від інших. У контексті міжособистісної динаміки ці дані підтверджують важливість урахування нарцисичних рис у процесах психологічного консультування або терапії, особливо коли мова йде про проблеми співзалежності.

3.4. Зв'язок нарцисизму з психологічним благополуччям

Було проведено кореляційний аналіз взаємозв'язків між проявами темної тріади та різними аспектами психологічного благополуччя, що дало змогу виявити низку цікавих закономірностей. Результати показують, що нарцисизм має сильні позитивні кореляції з більшістю складових психологічного благополуччя (див. табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Кореляційний аналіз темної тріади з психологічним благополуччям
(коефіцієнт Ч. Спірмена)

Змінні	Нарцисизм	Макіавеллізм	Психопатія
Автономія	0,652*	-0,005	0,336*
Управління навколишнім середовищем	0,531*	0,017	0,082
Особистісне зростання	0,731*	0,041	0,137
Позитивні стосунки з іншими	0,558*	0,002	-0,043

Продовження табл. 3.22

Ціль у житті	0,372*	-0,022	0,383*
Самоприйняття	0,436*	-0,011	0,019
Психологічне благополуччя	0,714*	0,004	0,114

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Найбільш вираженим є зв'язок із особистісним зростанням (0,731), що свідчить про те, що нарцисичні особистості прагнуть до розвитку власного потенціалу, постійно працюють над самовдосконаленням і активно шукають можливості для розширення своїх здібностей. Також було встановлено високий рівень зв'язку між нарцисизмом та автономією (0,652), що підтверджує схильність таких осіб до самостійності у прийнятті рішень та впевненості у власних переконаннях, навіть за умов зовнішнього тиску.

Інші аспекти психологічного благополуччя також значною мірою корелюють із нарцисизмом. Наприклад, позитивні стосунки з іншими мають коефіцієнт кореляції 0,558, що свідчить про те, що, попри стереотипи, нарцисичні особистості можуть бути здатними до побудови гармонійних соціальних зв'язків, хоча ці відносини часто спрямовані на задоволення їхніх потреб у визнанні. Зв'язок нарцисизму з управлінням навколишнім середовищем (0,531) вказує на те, що такі особистості прагнуть активно контролювати обставини, аби забезпечити комфортні умови для власного функціонування. Зв'язки із самоприйняттям (0,436) та ціллю у житті (0,372) також підкреслюють загальний оптимістичний і впевнений характер нарцисичних осіб, які, попри свої недоліки, цінують себе і мають чітке уявлення про свої життєві орієнтири.

На відміну від нарцисизму, макіавеллізм демонструє майже повну відсутність зв'язку з аспектами психологічного благополуччя. Усі кореляції є слабкими або негативними, що свідчить про те, що для осіб із вираженими макіавеллістичними рисами благополуччя не є пріоритетним фактором, оскільки їхня поведінка зосереджена переважно на маніпулятивних стратегіях та досягненні власних цілей за рахунок інших.

Психопатія, своєю чергою, виявила певні зв'язки з психологічним благополуччям, хоча вони є менш вираженими, ніж у випадку з нарцисизмом. Найбільш сильним є зв'язок із автономією (0,336) та ціллю у житті (0,383), що може вказувати на певну впевненість і наполегливість осіб із психопатичними рисами у досягненні своїх життєвих цілей. Водночас інші аспекти, такі як позитивні стосунки з іншими (-0,043) чи самоприйняття (0,019), майже не корелюють із психопатією, що підкреслює обмежений внесок цієї риси у формування загального благополуччя.

Нарцисизм, на відміну від інших компонентів темної тріади, має тісний і стабільний зв'язок із ключовими складовими психологічного благополуччя. Це вказує на потенціал для більш гармонійного функціонування таких особистостей у соціумі, хоча їхнє благополуччя часто залежить від зовнішніх факторів, таких як визнання і досягнення. Макіавеллізм і психопатія, натомість, демонструють значно менший зв'язок із психологічним благополуччям, що може бути обумовлено їхньою більшою орієнтацією на маніпулятивність, емоційну холодність та егоцентризм.

Було проведено кореляційний аналіз взаємозв'язків між компонентами темної тріади особистості – нарцисизмом, макіавеллізмом і психопатією – та наявністю симптомів депресії і посттравматичного стресового розладу (ПТСР), що дало змогу виявити важливі особливості цих зв'язків (див. табл. 3.23).

Таблиця 3.23

Кореляційний аналіз темної тріади з наявністю симптоматики депресії та ПТСР (коефіцієнт Спірмена)

Змінні	Нарцисизм	Макіавеллізм	Психопатія
Депресія	0,545*	0,102	-0,301*
Інтрюзія	0,187	-0,029	0,066
Уникнення	0,131	-0,003	-0,080
Гіперпильність	0,142	-0,077	0,432*
Функціональні порушення ПТСР	0,173	-0,057	0,154

Продовження табл. 3.23

Порушення емоційної самоорганізації	0,299*	-0,010	0,070
Негативна Я-концепція	0,038	0,091	-0,087
Порушення у стосунках з іншими людьми	0,330*	0,407*	-0,071
Функціональні порушення самоорганізації	0,264*	0,138	-0,030

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$.

Результати показали, що нарцисизм має значущу позитивну кореляцію із симптомами депресії (0,545), що свідчить про те, що нарцисичні особистості часто стикаються з емоційними труднощами, які можуть бути обумовлені їхньою потребою у визнанні та залежністю від зовнішньої оцінки. Крім того, виявлено, що нарцисизм корелює з порушеннями емоційної самоорганізації (0,299) та порушеннями у стосунках з іншими людьми (0,330), що підтверджує тенденцію до виникнення труднощів у регуляції емоцій та підтриманні стабільних міжособистісних зв'язків.

Інші аспекти, пов'язані з ПТСР, такі як інтрузія, уникнення або функціональні порушення, мають слабкі або середньої сили зв'язки з нарцисизмом. Наприклад, зв'язок із функціональними порушеннями самоорганізації становить 0,264, що вказує на те, що такі порушення можуть бути менш вираженими порівняно з іншими аспектами психологічного стану. Негативна Я-концепція практично не пов'язана з нарцисизмом (0,038), що свідчить про те, що самовпевненість і позитивна оцінка себе у нарцисичних осіб зберігаються навіть за умов емоційних або психологічних труднощів.

Щодо макіавеллізму, його зв'язок із симптомами депресії та ПТСР є мінімальним або взагалі відсутнім. Макіавеллізм демонструє слабкий позитивний зв'язок лише із порушеннями у стосунках з іншими людьми (0,407), що можна пояснити його маніпулятивним характером, який ускладнює побудову гармонійних міжособистісних зв'язків. Решта зв'язків,

включаючи інтрузію, уникнення чи емоційну самоорганізацію, є незначними або відсутніми.

Психопатія, своєю чергою, має власні унікальні зв'язки з досліджуваними змінними. Наприклад, виявлено негативну кореляцію між психопатією та симптомами депресії (-0,301), що може свідчити про емоційну нечутливість і стійкість осіб із вираженими психопатичними рисами до депресивних переживань. Водночас психопатія демонструє сильний зв'язок із гіперпильністю (0,432), що є типовим для осіб, схильних до підвищеної тривожності або необхідності бути насторожі. Інші аспекти, включаючи функціональні порушення або порушення емоційної самоорганізації, мають слабкі зв'язки з психопатією, що підтверджує автономний характер цієї риси у контексті загального психологічного стану.

Таким чином, аналіз показує, що з компонентів темної тріади нарцисизм має найтісніший зв'язок із симптомами депресії, порушеннями у стосунках і емоційною самоорганізацією, що вказує на його потенційний вплив на емоційне благополуччя. Психопатія, натомість, виявляє себе як емоційно стійка риса, але з підвищеною гіперпильністю. Макіавеллізм демонструє незначний вплив на психологічний стан, за винятком труднощів у міжособистісній взаємодії.

3.5. Психологічні чинники нарцисизму особистості зрілого віку

Було проведено регресійний аналіз для встановлення психологічних чинників, що впливають на формування нарцисизму у зрілому віці, результати якого дали змогу виокремити як основні предиктори, так і їхню вагу в моделі (див. табл. 3.24).

Таблиця 3.24

Коефіцієнти за множинним регресійним аналізом

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти	Стандартизовані коефіцієнти	t	Знач.
1 (Константа)	-6,723	1,961	-3,43	0,001*

Продовження табл. 3.24

	Особистісне зростання	0,220	0,0419	5,25	0,001*
	Ціль у житті	-0,264	0,0399	-6,63	0,001*
	Психологічне благополуччя	0,125	0,0134	9,37	0,001*
	Міра співзалежних моделей в поведінці індивіда	-0,546	0,2174	-2,51	0,015*
	Дружелюбність	-0,248	0,128-	-1,93	0,049*

Примітка: «*» - статистична значущість на рівні $p < 0,05$; $R = 0,928$; $R^2 = 0,862$; $p = 0,001$

Було проведено аналіз психологічних чинників нарцисизму у зрілому віці за допомогою множинного регресійного аналізу, результати якого наведено у таблиці 3.24. Отримані дані свідчать про високу якість побудованої моделі ($R = 0,928$), яка пояснює 86,2% варіації залежної змінної ($R^2 = 0,862$) та є статистично значущою ($p = 0,001$). Це вказує на те, що обрані предиктори суттєво впливають на прояви нарцисизму особистості зрілого віку.

Згідно з результатами аналізу, значний позитивний вплив на нарцисизм має показник «Особистісне зростання», коефіцієнт якого становить 0,220 ($p < 0,001$). Це свідчить, що з підвищенням здатності особистості до саморозвитку й самовдосконалення нарцисичні прояви посилюються. Аналогічно значущий позитивний зв'язок виявлено між нарцисизмом та загальним рівнем психологічного благополуччя ($\beta = 0,125$, $p < 0,001$). Ці результати можна інтерпретувати як вплив впевненості у своєму житті, благополуччя та гармонії на формування впевненості у власній значущості, що є основою нарцисичних тенденцій.

Натомість деякі чинники мають негативний вплив на прояви нарцисизму. Зокрема, «Ціль у житті» характеризується зворотним зв'язком ($\beta = -0,264$, $p < 0,001$), що може свідчити про те, що чітке розуміння життєвих

цілей та смислу існування знижує рівень нарцисизму, оскільки потреба в самоствердженні через зовнішні прояви компенсується внутрішньою гармонією. Також негативний вплив на нарцисизм має «Міра співзалежних моделей поведінки» ($\beta=-0,546$, $p=0,015$), що може бути пов'язано зі здатністю особистості уникати надмірної емоційної прив'язаності та залежності в міжособових відносинах. Крім того, «Дружелюбність» має незначний негативний вплив ($\beta=-0,248$, $p=0,049$), що може вказувати на те, що вміння будувати теплі та доброзичливі стосунки несумісне з нарцисичними установками.

Було встановлено, що побудована модель множинного регресійного аналізу є високоефективною у поясненні залежності рівня нарцисизму від психологічних чинників ($R=0,928$, $R^2=0,862$, $p=0,001$). Основними значущими предикторами виявлено особистісне зростання, психологічне благополуччя, ціль у житті, міра співзалежних моделей поведінки та дружелюбність. Кожен із цих чинників вносить різний вклад у прояви нарцисизму, що демонструє складний характер його прояву та взаємозв'язків із внутрішніми та міжособистісними аспектами особистості. Модель підтвердила статистичну значущість включених предикторів, що свідчить про її надійність та обґрунтованість.

Висновки до розділу 3

У ході емпіричного дослідження було встановлено кілька важливих особливостей, що стосуються проявів нарцисизму серед осіб зрілого віку та його зв'язку з іншими психологічними характеристиками.

Було виявлено, що серед компонентів темної тріади (нарцисизм, макіавеллізм, психопатія) найбільш вираженим є макіавеллізм, тоді як нарцисизм і психопатія мають дещо нижчі показники. Це свідчить про те, що маніпулятивні та цілеспрямовані стратегії поведінки є характерними для значної частини досліджуваних осіб зрілого віку.

Дослідження показало, що чоловіки демонструють вищі рівні нарцисизму та макіавеллізму порівняно з жінками, проте за особистісними характеристиками нарцисизму, оцінюваними за допомогою окремих методик, не було встановлено значущих відмінностей. Це вказує на те, що прояви нарцисизму можуть залежати від соціальних контекстів і різних аспектів цього феномену.

Було виявлено значущий позитивний зв'язок між нарцисизмом та міжособовою залежністю. Нарцисичні особи мають схильність до створення співзалежних відносин, у яких вони можуть підтверджувати свою значущість, отримуючи визнання та увагу від інших людей.

Нарцисизм виявився пов'язаним із більшістю складових психологічного благополуччя, зокрема особистісним зростанням, автономією, позитивними стосунками з іншими та управлінням навколишнім середовищем. Це вказує на те, що, попри негативну конотацію, нарцисизм може мати адаптивний характер, сприяючи досягненню цілей та підтриманню самоповаги, особливо в соціальному контексті.

Регресійний аналіз показав, що прояви нарцисизму значною мірою залежать від психологічного благополуччя, особистісного зростання, міри співзалежних моделей поведінки, наявності або відсутності чітких життєвих цілей, а також дружелюбності. Встановлено, що психологічне благополуччя та особистісне зростання є значущими чинниками прояву нарцисизму, тоді як співзалежність, відсутність життєвих цілей та низький рівень дружелюбності виступають стримуючими чинниками.

Дослідження підтверджує багатокomпонентну природу нарцисизму у зрілому віці.

Нарцисичні риси можуть виконувати функцію підтримання самоповаги, мотивації досягнення цілей та самореалізації, однак їхній надмірний рівень пов'язаний із труднощами в міжособистісних стосунках, зокрема, зі співзалежністю, а також із підвищеним ризиком емоційних проблем, таких як депресія.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та поставленим завданням, можна зробити наступні висновки:

1. У ході теоретико-методологічного аналізу психологічних чинників нарцисизму було встановлено, що нарцисизм – динамічний, соціально визначений конструкт та стратегія саморегулювання, скерована на підтримання та посилення позитивного самоствавлення. Нарцисизм визначається дослідниками як мотиваційний конструкт, у якому «Я» знаходить власну унікальність як результат взаємодії внутрішніх когнітивно-афективних процесів і зовнішніх інтерперсональних саморегулюючих стратегій, що вступають у дію на соціокультурній сцені із самого народження людини.

Аналіз наукових підходів до визначення нарцисизму виявив, що психоаналітичний підхід підкреслює важливість ранніх дитячих взаємодій у формуванні нарцисичних рис, когнітивно-поведінковий підхід розглядає нарцисизм як результат дезадаптивних когнітивних переконань, а соціально-когнітивний підхід акцентує увагу на ролі соціальних факторів, таких як соціальні медіа. Особистісно-орієнтовані підходи дозволяють зрозуміти взаємозв'язок між нарцисизмом та основними рисами особистості, такими як екстраверсія та емоційна стабільність.

З віком рівень нарцисизму демонструє тенденцію до зниження, що проявляється у зростанні емпатії, великодушності та здатності до гармонійніших соціальних взаємодій. Іншими словами, зрілість сприяє розвитку більш альтруїстичного і позитивного ставлення до оточуючих.

2. Встановлено рівень вираженості нарцисизму серед осіб зрілого віку, який виявився помірним, з певними індивідуальними відмінностями. Аналіз отриманих результатів показав, що рівень нарцисизму є досить варіативним: найбільша частка респондентів має середній рівень прояву цієї риси, що свідчить про те, що нарцисизм не є основною характеристикою для більшості досліджуваних, але певною мірою сприяє їхній адаптації до соціальних умов.

Середній рівень нарцисизму вважається функціональним, оскільки сприяє досягненню цілей, підтриманню самоповаги та задоволенню потреб у соціальному визнанні.

3. Досліджено статеві відмінності у проявах нарцисизму серед осіб зрілого віку. Встановлено, що чоловіки демонструють вищі рівні нарцисизму порівняно з жінками, що підтверджується статистично значущими відмінностями за методикою «Темна тріада». Водночас за показниками особистісного нарцисизму, виміряного за допомогою окремої методики, відмінності між чоловіками та жінками не були значущими, що свідчить про багатовимірність прояву цієї риси та її залежність від методичних особливостей вимірювання.

4. Аналіз взаємозв'язків між нарцисизмом та міжособовою залежністю показав, що нарцисичні особистості схильні до створення співзалежних відносин, у яких вони можуть підтверджувати свою значущість через взаємодію з іншими людьми. Висока позитивна кореляція між нарцисизмом та мірою співзалежних моделей поведінки вказує на важливість таких взаємин для підтримання власного образу у нарцисичних індивідів. Це може бути адаптивною стратегією для підвищення самоповаги, хоча надмірна співзалежність може супроводжуватися труднощами в міжособистісних стосунках.

Також було встановлено значущі кореляції між нарцисизмом та складовими психологічного благополуччя. Зокрема, нарцисизм демонструє позитивні зв'язки з автономією, особистісним зростанням, позитивними стосунками з іншими та управлінням навколишнім середовищем. Це свідчить про те, що нарцисизм може мати адаптивний характер, сприяючи досягненню особистих цілей та самоствердженню в соціумі. Однак надмірний рівень нарцисизму може супроводжуватися емоційними труднощами, зокрема депресією, що підтверджується високою кореляцією між нарцисизмом та депресивними симптомами.

5. Регресійний аналіз дозволив визначити психологічні чинники нарцисизму серед осіб зрілого віку. Встановлено, що важливими предикторами проявів нарцисизму є рівень психологічного благополуччя, особистісне зростання, чіткість життєвих цілей, міра співзалежних моделей поведінки та рівень дружелюбності. Зокрема, високий рівень психологічного благополуччя та особистісного зростання сприяє прояву нарцисизму, тоді як співзалежність, відсутність життєвих цілей та низька дружелюбність мають стримуючий вплив.

Отримані результати свідчать про те, що нарцисизм у зрілому віці є багатокомпонентним феноменом із адаптивними та дезадаптивними проявами, що залежать від контексту та рівня його вираженості. Помірний рівень нарцисизму може сприяти ефективній соціальній взаємодії, підтриманню самоповаги та досягненню особистих цілей. Натомість високий рівень нарцисизму пов'язаний із труднощами в міжособистісних стосунках, схильністю до емоційних проблем, таких як депресія, а також зниженням здатності будувати гармонійні відносини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анпілогова, О. А. (2021). Психологічна характеристика егоїзму особистості: дис. *КЗВО Вінницька академія безперервної освіти*.
2. Берексазі, А. (2020). Особливості міжособистісної взаємодії у осіб з високим рівнем вразливого нарцисизму.
3. Гордієнко, А. (2022). Темна тріада особистості у творчості та досягненнях студентів.
4. Грибель, О. С. (2021). Специфічні якості емоційної сфери особистості у студентів з різним типом нарцисичних рис.
5. Джаббарова, Л. В., Шукалова, О. С., & Даніліч-Скакун, А. А. (2021). Особливості сучасної психотерапії нарцисичного розладу особистості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, (2), 71-75.
6. Калугіна, К. В. (2021). *Особливості прояву нарцисизму як новоутворення у характерологічній структурі підлітків*.
7. Карсканова, С. В. (2011). Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф: процес та результати адаптації. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 1–10.
8. Католик, Г., Живко, З., & Одинцова, Г. (2023). Особливості прояву депресивності у нарцисичних осіб: дослідження в часі війни. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2 (70)), 147-158.
9. Квітко, О. О. (2021). *Міжособистісні стосунки нарцисичних осіб*.
10. Клименко, М. Р. (2021). Нарцисична саморегуляція як чинник особистісного самоздійснення: дис. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. С. 201–222.
11. Кліманська, М. Б., & Галецька, І. І. (2019). Українська адаптація короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR). *Психологічний часопис*, (5, № 9), 57-74.
12. Кочарян, О. С., Фролова, Є. В., & Бару, І. О. (2012). Оцінка психодіагностичних можливостей методик діагностики міжособової

- залежності. Вісник *Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*, (43 (2)), 155-165.
- 13.Микита, Б. (2023). Особливості взаємозв'язку показників нарцисизму та фізичного перфекціонізму. *Перспективи та інновації науки*, (15 (33)).
- 14.Молочко, Я. (2021). Історична ретроспектива поняття «нарцисизм» та характеристика нарцисичного симптомокомплексу особистості. *ОСВІТА І НАУКА*, (1).
- 15.Москаль, С. В. (2024). Прояви нарцисизму у процесі налагодження міжособистісних взаємин осіб юнацького віку (Doctoral dissertation, Тернопіль, ЗУНУ).
- 16.Палят, Н., Сенік, О., & Кривенко, І. (2021). Українськомовна адаптація короткої версії опитувальника особистісного нарцисизму (NPI-16): аналіз психометричних показників. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, (48 (51)), 76-89.
- 17.Прокодяничик, С. С., & Шиліна, А. А. (2024). Риси «темної тріади» особистості у контексті маніпулятивної поведінки (Doctoral dissertation, *Забезпечення психологічної допомоги в секторі безпеки та оборони України: зб. тез доп. III Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 трав. 2024 р.)*.–Київ: ДНДІ МВС України, 2024.–С. 285-288).
- 18.Саннікова, О. (2021). Прояви неклінічного нарцисизму: пошук індивідуальних відмінностей.
- 19.Справцева, К. (2023). Особливості прояву нарцисизму при самопрезентації у соціальних мережах. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*, (12 (42)).
- 20.Фоменко, К. І. (2014). Здоровий нарцисизм у характеристиці самосвідомості особистості. *Scientific review*, 5(4).
- 21.Хома, О. (2021). Корекція емоційної саморегуляції методами гештальттерапії в осіб з ознаками особистісного нарцисизму.
- 22.Чаплак, Я., Чуйко, Г., & Зварич, І. (2024). Темна тріада: суть, контент, специфіка. *Наукові інновації та передові технології*, (3 (31)).

- 23.Чуйко, Г. В., & Чаплак, Я. В. (2021). Нарцисизм: плюси чи мінуси?. *In The 5 th International scientific and practical conference—Results of modern scientific research and development* (July 25-27, 2021) Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2021. 325 p. (p. 203).
- 24.Akpınar, G., & Karakoç, E. (2022). Narcissism as a Determinant of University Students' Self-Presentations on Social Media. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*. doi: 10.46442/intjcss.1119198.
- 25.Amad, S., Gray, N., & Snowden, R. (2020). Self-Esteem, Narcissism, and Aggression: Different Types of Self-Esteem Predict Different Types of Aggression. *Journal of Interpersonal Violence*, 36, NP13296 - NP13313. doi: 10.1177/0886260520905540.
- 26.Barańczuk, U. (2019). The five factor model of personality and emotion regulation: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*. doi: 10.1016/J.PAID.2018.11.025.
- 27.Bianchi, E. (2014). Entering Adulthood in a Recession Tempers Later Narcissism. *Psychological Science*, 25, 1429 - 1437. doi: 10.1177/0956797614532818.
- 28.Bizzi, I. (2022). Pioneer Women in Psychoanalysis: Subjectivity, Intersubjectivity and the Fates of the Primitive Object. *Psychoanalytic Inquiry*, 42, 523 - 543. doi: 10.1080/07351690.2022.2121141.
- 29.Borráz-León, J., Spreitzer, A., Scrivner, C., Landers, M., Lee, R., & Maestripieri, D. (2023). Cortisol reactivity to psychosocial stress in vulnerable and grandiose narcissists: An exploratory study. *Frontiers in Psychology*, 13. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1067456.
- 30.Busmann, M., Meyer, A., Wrege, J., Lang, U., Gaab, J., Walter, M., & Euler, S. (2021). Vulnerable narcissism as beneficial factor for the therapeutic alliance in borderline personality disorder.. *Clinical psychology & psychotherapy*. doi: 10.1002/cpp.2570.
- 31.Cheshure, A., Zeigler-Hill, V., Sauls, D., Vrabel, J., & Lehtman, M. (2020). Narcissism and emotion dysregulation: Narcissistic admiration and

- narcissistic rivalry have divergent associations with emotion regulation difficulties. *Personality and Individual Differences*, 154, 109679. doi: 10.1016/j.paid.2019.109679.
- 32.Chopik, W., & Grimm, K. (2019). Longitudinal changes and historic differences in narcissism from adolescence to older adulthood.. *Psychology and aging*, 34 8, 1109-1123 . doi: 10.1037/pag0000379.
- 33.Chopik, W., & Grimm, K. (2019). Longitudinal changes and historic differences in narcissism from adolescence to older adulthood.. *Psychology and aging*, 34 8, 1109-1123 . doi: 10.1037/pag0000379.
- 34.Cohen, C., & Hulsey, T. (2022). Object Relations-Focused Psychoanalytic Psychotherapy in the Treatment of Narcissistic Personality Disorder. *Clinical Case Studies*, 21, 474 - 491. doi: 10.1177/15346501221098071.
- 35.Cramer, P., & Jones, C. (2008). Narcissism, identification, and longitudinal change in psychological health: Dynamic predictions. *Journal of Research in Personality*, 42, 1148-1159. doi: 10.1016/J.JRP.2008.02.008.
- 36.Crisp, H., & Gabbard, G. (2020). Principles of Psychodynamic Treatment for Patients With Narcissistic Personality Disorder.. *Journal of personality disorders*, 34 Supplement, 143-158 . doi: 10.1521/pedi.2020.34.suppl.143.
- 37.Cui, X. (2023). The Impact of Parenting on Later Development of the Narcissistic Trait. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*. doi: 10.54097/ehss.v8i.4246.
- 38.Czarna, A., Zajenkowski, M., Maciantowicz, O., & Szymaniak, K. (2019). The relationship of narcissism with tendency to react with anger and hostility: The roles of neuroticism and emotion regulation ability. *Current Psychology*, 40, 5499 - 5514. doi: 10.1007/s12144-019-00504-6.
- 39.Day, N., Townsend, M., & Grenyer, B. (2020). Living with pathological narcissism: a qualitative study. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 7. doi: 10.1186/s40479-020-00132-8.
- 40.Diamond, D., & Hersh, R. (2020). Transference-Focused Psychotherapy for Narcissistic Personality Disorder: An Object Relations Approach.. *Journal*

- of personality disorders*, 34 Supplement, 159-176 . doi: 10.1521/pedi.2020.34.supp.159.
41. Du, T., Lane, S., Miller, J., & Lynam, D. (2023). Momentary assessment of the relations between narcissistic traits, interpersonal behaviors, and aggression.. *Journal of personality*. doi: 10.1111/jopy.12831.
42. Du, T., Miller, J., & Lynam, D. (2021). The Relation between Narcissism and Aggression: A Meta-Analysis.. *Journal of personality*. doi: 10.1111/jopy.12684.
43. Du, T., Thomas, K., Miller, J., & Lynam, D. (2022). Differentiations in Interpersonal Functioning Across Narcissism Dimensions.. *Journal of personality disorders*, 36 4, 455-475 . doi: 10.1521/pedi.2022.36.4.455.
44. Eddy, C. (2021). Self-serving social strategies: A systematic review of social cognition in narcissism. *Current Psychology*, 42, 4362-4380. doi: 10.1007/s12144-021-01661-3.
45. Fang, Y., Dong, Y., & Wang, H. (2020). Adolescent narcissism and interpersonal trust: A cross-lagged study.. *Scandinavian journal of psychology*. doi: 10.1111/sjop.12687.
46. Fegan, R., & Bland, A. (2021). Social Media Use and Vulnerable Narcissism: The Differential Roles of Oversensitivity and Egocentricity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18. doi: 10.3390/ijerph18179172.
47. Fjermestad-Noll, J., Ronningstam, E., Bach, B., Rosenbaum, B., & Simonsen, E. (2020). Perfectionism, Shame, and Aggression in Depressive Patients With Narcissistic Personality Disorder.. *Journal of personality disorders*, 34 Supplement, 25-41 . doi: 10.1521/pedi.2020.34.supp.25.
48. Fuente, J., Martínez-Vicente, J., Santos, F., Sander, P., Fadda, S., Karagiannopoulou, E., Boruchovitch, E., & Kauffman, D. (2022). Advances on Self-Regulation Models: A New Research Agenda Through the SR vs ER Behavior Theory in Different Psychology Contexts. *Frontiers in Psychology*, 13. doi: 10.3389/fpsyg.2022.861493.

49. Giacomo, E., Andreini, E., Lorusso, O., & Clerici, M. (2023). The dark side of empathy in narcissistic personality disorder. *Frontiers in Psychiatry*, 14. doi: 10.3389/fpsy.2023.1074558.
50. Green, A., Maclean, R., & Charles, K. (2023). Clinician perception of pathological narcissism in females: a vignette-based study. *Frontiers in Psychology*, 14. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1090746.
51. Hanzec-Marković, I., Vujnović-Malivuk, K., & Wertag, A. (2019). Early family experiences, narcissistic traits and adjustment in emerging adulthood. *Psiholoska istrazivanja*. doi: 10.5937/PSISTRA22-18927.
52. Hardaker, M., Sedikides, C., & Tsakanikos, E. (2019). Hypervigilance to self-threat: Further experimental evidence for the mask model of narcissism. *Self and Identity*, 20, 297 - 310. doi: 10.1080/15298868.2019.1667862.
53. Harjunen, V., Krusemark, E., Stigzelius, S., Halmesvaara, O., Annala, M., Henttonen, P., Määttänen, I., Silfver, M., Keltikangas-Järvinen, L., & Ravaja, N. (2023). Under the thin skin of narcissus: Facial muscle activity reveals amplified emotional responses to negative social evaluation in individuals with grandiose narcissistic traits. *Psychophysiology*, e14315 . doi: 10.1111/psyp.14315.
54. Hart, W., Kinrade, C., & Breeden, C. (2020). Revisiting narcissism and contingent self-esteem: A test of the psychodynamic mask model. *Personality and Individual Differences*, 162, 110026. doi: 10.1016/j.paid.2020.110026.
55. Hart, W., Richardson, K., & Breeden, C. (2019). An interactive model of narcissism, self-esteem, and provocation extent on aggression. *Personality and Individual Differences*. doi: 10.1016/J.PAID.2019.03.032.
56. Hyun, S., & Ku, X. (2021). Proactive coping mediates the relationship between the narcissism phenotypes and psychological health. *Social Behavior and Personality: an international journal*. doi: 10.2224/sbp.10477.
57. Jabeen, F., Gerritsen, C., & Treur, J. (2021). Healing the next generation: an adaptive agent model for the effects of parental narcissism. *Brain*

- Informatics*. doi: 10.1186/s40708-020-00115-z.
- 58.Jauk, E., & Kanske, P. (2021). Can neuroscience help to understand narcissism? A systematic review of an emerging field. *Personality Neuroscience*, 4. doi: 10.1017/pen.2021.1.
- 59.Jauk, E., Ulbrich, L., Jorschick, P., Höfler, M., Kaufman, S., & Kanske, P. (2021). The nonlinear association between grandiose and vulnerable narcissism: an individual data meta-analysis.. *Journal of personality*. doi: 10.1111/jopy.12692.
- 60.Jung, J., Rentzsch, K., & Schröder–Abé, M. (2022). The development and correlated change of narcissism and self-esteem in adulthood. *European Journal of Personality*, 38, 85 - 98. doi: 10.1177/08902070221134410.
- 61.Kaufman, S., Weiss, B., Miller, J., & Campbell, W. (2020). Clinical Correlates of Vulnerable and Grandiose Narcissism: A Personality Perspective.. *Journal of personality disorders*, 1-S10 . doi: 10.1521/pedi_2018_32_384.
- 62.Kealy, D., & Gazzillo, F. (2023). Testing and treatment-by-attitude in psychotherapy for pathological narcissism: A clinical illustration.. *Journal of clinical psychology*. doi: 10.1002/jclp.23625.
- 63.Kermanian, S., Golshani, F., Baghdasarians, A., & Jomhari, F. (2021). The mediating role of perfectionism in relation to narcissism and early trauma, family functioning and perceived parenting styles. *Journal of Community Health Research*. doi: 10.18502/jchr.v10i2.6587.
- 64.Leckelt, M., Back, M., Foster, J., Hutteman, R., Jaeger, G., McCain, J., Twenge, J., & Campbell, W. (2016). Entering adulthood in a recession tempers later narcissism – But only in men. *Journal of Research in Personality*, 60, 8-11. doi: 10.1016/J.JRP.2015.10.006.
- 65.Liu, X., Zheng, X., Li, N., Yu, Y., Harms, P., & Yang, J. (2021). Both a curse and a blessing? A social cognitive approach to the paradoxical effects of leader narcissism. *Human Relations*, 75, 2011 - 2038. doi: 10.1177/00187267211015925.
- 66.Loeffler, L., Huebben, A., Radke, S., Habel, U., & Derntl, B. (2020). The

- Association Between Vulnerable/Grandiose Narcissism and Emotion Regulation. *Frontiers in Psychology*, 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.519330.
- 67.Miles, G., Smyrnios, K., Jackson, M., & Francis, A. (2019). Reward-punishment sensitivity bias predicts narcissism subtypes: Implications for the etiology of narcissistic personalities. *Personality and Individual Differences*. doi: 10.1016/J.PAID.2019.01.004.
- 68.Mota, S., Leckelt, M., Geukes, K., Nestler, S., Humberg, S., Schröder–Abé, M., Schmukle, S., & Back, M. (2019). A Comprehensive Examination of Narcissists' Self-Perceived and Actual Socioemotional Cognition Ability. *Collabra: Psychology*. doi: 10.1525/COLLABRA.174.
- 69.Müller, G., Sachse, R., Langer, K., Claus, B., & Bonnet, U. (2022). Evaluation of the Effectiveness of the Clarification-Oriented Psychotherapy in Persons with a Narcissistic Personality Disorder According to DSM-IV - A Naturalistic Longitudinal Study with Pre-Post Design. *Fortschritte der Neurologie-Psychiatrie*. doi: 10.1055/a-1771-6165.
- 70.Nenadić, I., Lorenz, C., & Gaser, C. (2021). Narcissistic personality traits and prefrontal brain structure. *Scientific Reports*, 11. doi: 10.1038/s41598-021-94920-z.
- 71.Nguyen, K., & Shaw, L. (2020). The aetiology of non-clinical narcissism: Clarifying the role of adverse childhood experiences and parental overvaluation. *Personality and Individual Differences*, 154, 109615. doi: 10.1016/j.paid.2019.109615.
- 72.Nook, E., Jaroszewski, A., Finch, E., & Choi-Kain, L. (2022). A Cognitive-Behavioral Formulation of Narcissistic Self-Esteem Dysregulation.. *Focus*, 20 4, 378-388 . doi: 10.1176/appi.focus.20220055.
- 73.Papageorgiou, K., Denovan, A., & Dagnall, N. (2019). The positive effect of narcissism on depressive symptoms through mental toughness: Narcissism may be a dark trait but it does help with seeing the world less grey. *European Psychiatry*, 55, 74 - 79. doi: 10.1016/j.eurpsy.2018.10.002.
- 74.Puyenbroeck, S., Stouten, J., Hofmans, J., Meervelt, K., & Broek, G. (2020).

- Characterizing positive and negative ‘voicers’ in elite sport teams: The role of the Five Factor Model and narcissism in players’ frequency and passing on of voice. *Psychology of Sport and Exercise*. doi: 10.1016/j.psychsport.2020.101648.
75. Ronningstam, E., & Weinberg, I. (2023). Narcissistic Personality Disorder: Patterns, Processes, and Indicators of Change in Long-Term Psychotherapy.. *Journal of personality disorders*, 37 3, 337-357. doi: 10.1521/pedi.2023.37.3.337.
76. Schalkwijk, F., Luyten, P., Ingenhoven, T., & Dekker, J. (2021). Narcissistic Personality Disorder: Are Psychodynamic Theories and the Alternative DSM-5 Model for Personality Disorders Finally Going to Meet?. *Frontiers in Psychology*, 12. doi: 10.3389/fpsyg.2021.676733.
77. Schmidt, A. (2019). Comparison of Kernbergs and Kohuts Theory of Narcissistic Personality Disorder.. *Turk psikiyatri dergisi = Turkish journal of psychiatry*, 30 2, 137-141.
78. Sękowski, M., Subramanian, Ł., & Żemojtel-Piotrowska, M. (2021). Are narcissists resilient? Examining grandiose and vulnerable narcissism in the context of a three-dimensional model of resilience. *Current Psychology*, 42, 2811-2819. doi: 10.1007/s12144-021-01577-y.
79. Vize, C., Miller, J., Collison, K., & Lynam, D. (2020). Untangling the Relation Between Narcissistic Traits and Behavioral Aggression Following Provocation Using an FFM Framework.. *Journal of personality disorders*, 1-20 . doi: 10.1521/pedi_2020_34_321.
80. Weinberg, I., & Ronningstam, E. (2020). Dos and Don'ts in Treatments of Patients With Narcissistic Personality Disorder.. *Journal of personality disorders*, 34 Supplement, 122-142 . doi: 10.1521/pedi.2020.34.supp.122.
81. Wetzel, E., Grijalva, E., Robins, R., & Roberts, B. (2020). *You're still so vain: Changes in narcissism from young adulthood to middle age.. Journal of personality and social psychology*. doi: 10.1037/pspp0000266.
82. Wright, A., Stepp, S., Scott, L., Hallquist, M., Beeney, J., Lazarus, S., &

- Pilkonis, P. (2017). The Effect of Pathological Narcissism on Interpersonal and Affective Processes in Social Interactions. *Journal of Abnormal Psychology*, 126, 898–910. doi: 10.1037/abn0000286.
- 83.Zajenkowski, M., & Fronczyk, K. (2020). How do narcissists perceive personality items? Measurement invariance of a Big Five scale across low and high narcissism groups. *Personality and Individual Differences*, 152, 109595. doi: 10.1016/j.paid.2019.109595.
- 84.Zhao, Y., Zhou, K., & Liu, W. (2023). Why and When Narcissistic Employees Are More Creative in the Workplace? A Social Cognitive Perspective. *Management and Organization Review*, 19, 567 - 593. doi: 10.1017/mor.2022.42.